

Eesti sotsiolektide seisund

Tiit Hennoste
Tartu Ülikool

Tartu 2003

Sisukord

Sissejuhatuseks	2
I. Sotsiolektid ja sotsiolingvistika	3
1. Sotsiolektid teoreetiliselt	3
2. Sotsiolektide uurimine maailmas	4
3. Sotsiaalne diferentseerumine ja keel	7
3.1. Keel ja sotsiaalne klass/kiht	7
3.2. Sotsiaalsed suhtlusvõrgustikud (<i>Social networks</i>)	11
3.3. Keel ja sugu (<i>sex, gender</i>)	12
3.4. Keel ja vanus	13
4. Keel ja aktsent	15
5. Normikeel ja sotsiolektid	16
II. Eesti sotsiolektid	17
1. Terminoloogia	17
2. Mõned eesti keele sotsiolektide kohta tehtud uurimused	18
3. Eesti sotsiolektide probleemid	22
3.1. Keel ja sotsiaalne klass	22
3.2. Keel ja sugu	24
3.3. Keel ja vanus	24
4. Eesti aktsendid	25
5. Sotsiolektid ja släng	27
6. Sotsiolekt ja murre	31
7. Keel ja tema tulevik	33
8. Normikeel ja sotsiolektid	34
III. Kokkuvõtteks: sotsiolektid ja keelestrateegia	36
Kirjandus	39

Sissejuhatuseks

Käesolev ülevaade kõneleb eesti keele sotsiolektidest.

Ülevaate esimeses osas anname sotsiolektide ja nende uurimise üldpildi. Esiteks määratleme sotsiolekti võrreldes teiste allkeeltega. Teiseks anname lühikese ülevaate sotsiolektide uurimisest maailmas, keskendudes selle tegevuse kõige olulisema suunale, kvantitatiivsele sotsiolingvistikale. Selle ülevaate eesmärgiks on tuua sisse sotsiolektide uurimiseks vajalikud põhimõisted. Seejärel vaatleme lühidalt sotsiolektide uurimisel saadud tulemusi seotuna erinevate sotsiaalsete parameetritega.

Ülevaate teises osas keskendume eesti sotsiolektidele. Kõigepealt vaatame lühidalt eesti lingvistikas allkeelte käsitlemiseks kasutatavat terminoloogiat. Teiseks esitame lühidalt ülevaate eesti sotsiolektide oluliste uurimuste põhitulemustest. Järgnevas osas vaatame põhiprobleeme, mis seostuvad eesti sotsiolektide uurimisega, põhiliste sotsiaalsete tegurite kaupa (klass, vanus, sugu). Eraldi peatume aktsendiprobleemil.

Seejärel vaatleme lisaks klassikalistele sotsiolingvistilistele probleemidele slängi, mida maailma sotsiolingvistilises literatuuris tavaliselt palju ja eraldi ei käsitleta. Kuna ka eesti lingvistikas levinud lähenemised meie praegust eesmärki ei rahulda, anname seal ülevaate oma arusaamadest. Eraldi osas vaatleme ka lühidalt keelemuutuste probleeme sotsiolingvistilisest vaatekohast. Ja viimases osas seostame sotsiolektide problemaatika normikeelega.

Käesoleva ülevaate esimese osas kirjutamisel on kasutatud keskseid rahvusvahelisi uurimusi ja kokkuvõtvaid õpikuid. Teise osa kirjutamisel on toetutud eesti lingvistide uurimustele ning siinse töö autori enda uurimustele, millest osa on trükitis ilmunud, osa aga käsikirjalised materjalid.

Teksti üldteoreetilise osa kohta on tekstiviiteid toodud ainult juhul, kui on vaja osutada mingile konkreetsele allikale või tekstikohale. Üldjuhul leiab kirjeldatavaid seisukohti klassikalistest uurimustest ja õpikutest, mille nimestik on ära toodud kirjanduse loendis. Eesti uurimuste puhul on osutatud kasutatud allikatele tekstis. Kui seal viited puuduvad, on tegu üldlevinud seisukohaga või autori enda arusaamadega.

I. Sotsiolektid ja sotsiolingvistika

1. Sotsiolektid teoreetiliselt

Keelt võib allkeelteks jagada lähtudes keelevälistest, kuid keelega seotud teguritest ja lähtudes keelest endast. Sotsiolingvistikas on olnud põhiline esimene lähenemine. Sellest lähtudes saame jagada keelevariandid kahte rühma: kasutajakesksed ehk murded / dialektid (*dialect*) ja kasutusekesksed ehk situatiivsed variandid (*register / style*). Me kasutame siinjuures üldmõistena sõna allkeel, mis on samane ingliskeelse terminoloogia sõnaga variant (*variety*). Mõistet allkeel (*sublanguage*) inglise keeles eriti ei kasutata (Trudgill 1992: 48, 77).

Ingliskeelses terminoloogias on dialekt keele variant, mis erineb grammatiliselt, fonoloogiliselt ja leksikaalselt teistest variantidest ning on seotud geograafilise koha ja/või kindla sotsiaalse klassi või staatusgrupiga (Trudgill 1992: 23–24). Dialekti kandja on rühm, mis tegutseb ühiskonnas regulaarselt kui funktsionaalne tervik (füüsilise paiknemise, abielusuhete, töösuhete vms alusel). Selline rühm kaldub välja arendama oma keelesüsteemi ja keelekasutuse markerite süsteemi, mis teda teistest gruppidest eristab (Ferguson 1994: 19). Eesti terminoloogias seostub sõna dialekt tavaliselt ainult kohaga, sotsiaalselt määratletud allkeelte kohta kasutatakse terminit sotsiolekt.

Sotsiolingvistika on leidnud mitmesuguseid seoseid inimese sotsiaalsete parameetrite ja keelekasutuse vahel. Sealjuures on eri koolkonnad ja uurijad toonud välja põhiosas samad mõjurid, kuigi hierarhiseerinud neid erinevalt (vrd Christian 1992; Trudgill 1995; Montgomery 1995; Wardhough 1996; eesti keeles vt lühidalt Keevallik 2001). Olulisemad mõjurid on inimese sotsiaalne päritolu ja staatus (klass, kiht, kast, seisus), sugu, vanus. Keskne sotsiolektimääratlus on ikka käinud klassikuuluvuse või staatusgrupi kaudu.

Sotsiolektide alla paigutatakse tavaliselt ka släng. Mis on släng, pole kuigi selge. Esiteks on kasutusel mitu terminit: släng, argoo, žargoon, erikeel, mille suhted on segased ja eri traditsioonides erinevad (vt terminoloogiast Tender 1994: 293–297). Ka slängi defineerimine on väga erinev.

Dialekti ja sotsiolektiga seostub mõiste aktsent (*accent*), mida eesti keeleteaduses pole seni kasutatud. Aktsent viitab keelevariantidele, mis erinevad üksteisest üksnes foneetiliselt

ja/või fonoloogiliselt, mitte leksikaalselt või morfoloogiliselt / süntaktiliselt (Chambers, Trudgill 1980: 5).

Teise allkeelte rühma moodustavad situatiivsed variandid. Situatiivne variant tähendab kommunikatiivset situatsiooni, mis esineb regulaarselt ühiskonnas ja seostub kindlate keeleliste joontega (Ferguson 1994). Igaüks võib kasutada eri situatsioonides nt erinevaid murdeid, kuid ka situatsioonid ise mõjutavad tekstide keelelisi omadusi. Situatiivsete variantide määratlemisel on palju enam terminoloogilist segadust kui murrete määratlemisel.

Osa autoreid ühendab kõik või suurema osa situatiivsetest variantidest ühe termini alla. Teine osa aga üritab jagada komplekti kaheks. Sellisel juhul on tüüpiline selline jaotus, nagu teeb Peter Trudgill, kes jagab situatiivsed variandid stiiliks ja registriks.

Stiilierinevused on paigutatud formaalsuse skaalale, kus keelekasutus varieerub väga formaalsest väga informaaalseni (intiimseni). Stiili eristajad on eelkõige grammatilised jooned, aga ka teatud sõnavara. Register aga seostub sellega, millest räägitakse või millises valdkonnas rääkijad on (arstiregister, juriidiline register jms). Selliseid allkeeli lahutab eelkõige sõnavara (tehnilised terminid jms). Seega tekib kaheliijaotus ka selle põhjal, millised keelelised tasandid ühte allkeelt teisest eristavad. Praktiliselt ei pruugi see vahe alati kehtida, kuid on tüpoloogia tegemisel kasulik. Nt on võimalik defineerida slängi kui väga mitteformaalsete situatsioonide sõnavara, mispuhul sotsiaalne / üldsläng osutub mitte sotsiolektiks, vaid stiiliks (Trudgill 1992: 66). Sellele võib lisada, et erialasläng osutub sel juhul pigem üheks informaaalseks registriks.

2. Sotsiolektide uurimine maailmas

Keele sotsiaalne varieerumine tähendab seda, et inimeste keelekasutus on korrelatsioonis sellega, millised on nende sotsiaalsed omadused. Seega on oluline leida, millised on need olulised sotsiaalsed tunnused, mis korreleeruvad keelekasutusega, milliste keeleliste joontega nad korreleeruvad ja milline see seos on.

Allkeelte sotsiaalseid erinevusi on täheldatud samuti ammu. Tuntuim illustratsioon on ilmselt B. Shaw näidend Pygmalion, kus ainuüksi hääldamise õpetamise ehk aktsendimuutuste abil tehakse lilleneiuks kõrgkihi daam.

Juba 20. sajandi algupoolel märgati, et regionaalne varieerumine on seotud sotsiaalsega. Nt maamurded seostusid eelkõige talupoegadega. Ka arvestati mõningaid sotsiaalseid

omadusi murrete uurimisel (vanemad kõnelevad puhtamat muret, mehed kõnelevad puhtamat murret, st keel varieerub vanuseliselt ja sooliselt). Ka Eestis nimetas Andrus Saareste ühiskeeleks linna haritud kihtide kõnekeelt vastandina murretele kui väheharitud maainimeste kõnekeelele (Saareste 1932). Seega oli talle oluliseks kriteeriumiks haridus ja elukeskkond. Teisalt hakati 20. sajandi keskel huvi tundma nn linnamurrete vastu, kuna suurem osa inimestest elas linnades. Linnamurded olid uuemad, segatud linna tulnud inimeste keelest (vrd Tallinna keel juba keskajal).

Sotsiolingvistika alates 1960. aastatest: kvantitatiivne sotsiolingvistika

Sotsiolingvistika on keerukas kogum erinevaid meetodeid ja suundi, mille eesmärgiks on uurida korrelatsioone inimese ühiskonnaga seotud tunnuste ja tema keelekasutuse vahel. Keskseks meetodiks on selles valdkonnas kvantitatiivne sotsiolingvistika, mis sai alguse William Labovi töödega 1960. aastate keskpaigas (vt Labov 1972a, 1972b). Labov sõnastas hulga olulisi küsimusi, probleeme, mõisteid. Ta näitas, et kui inimene kuulub teatud sotsiaalsesse klassi, siis ta kasutab sama keelendi erinevaid variante (nt *hobune/obune*) suhteliselt stabiilse sagedusega. Üks olulisi Labovi eesmärke on mõista keelemuutusi, mis toimuvad praegu (*linguistic changes in progress*). Varem arvati, et keel muutub väga aeglaselt ning et keelemuutusi pole selliselt võimalik otseselt inimeste kõnest tabada. Labov väitis, et eri põlvkondade keelelised erinevused võivad olla tegelikult käimasoleva keelemuutuse erinevad staadiumid, teisisõnu, diakrooniline muutus peegeldub sünkroonias erinevate sotsiolektidena. Kolmandaks, Labov arvestas ka keele stiililist varieerumist, mõistes selle all situatsiooni varieerumist argisest ametlikuks.

Labovi meetodi puhul on oluline, et see oli kvantitatiivne uurimine. St ta sõnastas oma järeldused kvantitatiivsete erinevustena mingi keelevariandi kasutamises. Näitas, et üks rühm kasutab mingit hääldusjoont X protsenti ja teine Y protsenti. Kuid see pole ainus meetod keele sotsiaalse varieerumise uurimiseks. Eriti keele soolist varieerumist on uuritud ka keeleantropoloogiliste meetoditega ja vestluseanalüüsiga. Keele vanuselist erinevust uurivad kohati hoopis spetsiifilised lingvistikaharud nagu lastekeele uurimine. Ja keele muutumist käsitleb võrdlev-ajalooline keeleuurimine, mis keskendub keelesisestele muutumiste põhjustele. Samuti on nüüd välja arenenud uuem keelemuutuste uurimise suund, grammatikaliseerumise teooria.

Variaabel kui keskne mõiste

Labovi tüüpi sotsiolingvistikas uuritakse variaableid, st elementide loendeid, millel on ette teada, et neil on erinevad realiseerumisvariandid, nt erinev hääldus või morfoloogilised formandivariandid (nt eesti keeles *-nd* / *-nud*; *h* hääldamine või mittehääldamine sõna algul jms). Iga variaabli jaoks on olemas variantide loend ja uurija uurib, milliseid variante kasutatakse ja mis tingimustel. Saame eristada variaableid vastavalt keeltasandile, kus nad esinevad: foneetilised variaablid, fonoloogilised variaablid, morfoloogilised variaablid, leksikaalsed variaablid, süntaktilised variaablid. Põhiosa uuritud variaablitest on olnud häälikud, mida saab vahetada ilma sõna tähendust või grammatilist vormi muutmata. Püütakse grupeerida inimesi vastavalt sellele, milliseid variante ja kui palju nad kasutavad ja millistel tingimustel. Nt eristatakse rühmad, kes eelistavad *-nd* ja kes *-nud*. Kui võtta mitu erinevat variaablit, siis saame mitmeid gruppide piire, mis on analoogilised dialektoloogide isoglossidega ja mis ei lange omavahel kokku.

Uurimismetoodika

Kvantitatiivne sotsiolingvistika kasutab informantide valikul juhuvaliku meetodit. Valitakse inimesi igast sotsiaalsest grupist ja püütakse teha nii, et igal inimesele oleks potentsiaalselt sama suur võimalus sattuda informandiks.

Tekstide kogumisel on oluline väide, et lingvistilised hüpoteesid ja teooriad peavad põhinema tavaliste inimeste poolt igapäevastes sotsiaalsetes kontekstides kasutatavate keelevariantide vaatlusel ja analüüsil. Selliseid keelevariante nimetatakse *vernacular variety*. Vernakulaar on mingi keeleühiskonna kohalik (*indigenous*) variant. See on dialekt, mis pole rahvuskeel või normikeel (*standard variety*) või *lingua franca*. See on stiil, mis on seotud argiste/informaalsete kontekstidega.

Uurimine on kvantitatiivne, sest inimesed kasutavad väga harva ainult ühte või teist varianti. Tavaliselt kasutavad nad teatud määral ühte ja teatud määral teist. Selle taga on ka asjaolu, et variantide kasutamist piiritlevad paljud erinevad sotsiaalsed ja ka lingvistilised tingimused.

Järelduste tegemine on kaheosaline. Alguses lihtsalt kirjeldatakse erinevusi. Seejärel püütakse vastata, miks siis ikkagi on keelekasutus erinev. Seletamiseks kasutatakse

faktoreid, mida nimetatakse piirajad (*constraints*). Tavaliselt saab need faktorid koondada kolme rühma: sotsiaalsed faktorid, keelelised faktorid ja situatiivsed-stiililised-tekstilised faktorid. Keeleliste piirajate all vaadeldakse nt mingile elemendile eelnevaid ja järgnevaid häälikuid, vastava sõna asendit lauses, rõhulisust, seda, kas sõna kannab uut või vana infot jne. Stiili all mõeldakse tavaliselt skaalat argisest ametlikuni, aga ka tekstitüüpi,

3. Sotsiaalne diferentseerumine ja keel

Keelevälised/sotsiaalsed parameetrid, mida sotsiolektide uurimisel arvestatakse, koonduvad 4 sotsiaalse piirajarühma ümber:

- sotsiaalne klass/kiht/seisus, mis on omakorda mitmete allkarakteristikute kogum;
- suhtlusvõrgustik (*social network*) ehk inimese igapäevaste suhete võrk oma ümbrusega;
- sugu;
- vanus.

3.1. Keelekasutus ja sotsiaalne klass/kiht

Keskne mõiste, mida on püütud seostada keele varieerumisega on klass (vt nt Chambers 1995). Eri klassist inimesed kasutavad veidi erinevat keelt. Klass on mitmekihiline ja keerukas nähtus. Sotsiaalse klassi allelemendid on eri autoritel välja toodud kohati erinevalt. Olulised on amet (*occupation*), haridus, isa amet, sissetulek, eluruumi tüüp (*type of housing*), elukoht (*locality of residence*).

Neid tunnuseid on ikka püütud võtta kui ühte skaalat, mis mõjutab inimese keelelist käitumist. Selle aluseks on asjaolu, et läänemaaailmas on need tunnused suurel määral omavahel korrelatsioonis. St kõrgem haridus tähendab üldjuhul kõrgemat ametit ja suuremat palka. Samasse klassi kuuluvad inimesed koonduvad linnades oma elurajoonidesse ning nende eluruumide tüübid on sarnased (eramajad, ridamajad, korterid suures majas). Ja üldjuhul kalduvad inimesed jääma samasse klassi kui nende vanemad. St klassid on seotud eluviisiga, elustiiliga. See on aga mitte teoreetiline vaid empiiriline küsimus.

Klassirühmad püütakse uurimiseks jagada suhteliselt õhukesteks kihtideks, nii saab pildi, kus toimuvad suuremad hüpped. Chambers on näidanud võrreldes erinevaid uurimusi, et

tundlikem ja primaarne klassikuuluvuse määraja on ikka amet. Keskne piir läheb siin mitte-käelist (*non-manual*) ja käelist tööd tegevate inimeste (*manual worker*) vahelt ehk metafoorselt valgekraede ja sinikraede vahelt.

KLASSIDE JAOTUS (vt Chambers 1995: 34-48)

MIDDLE CLASS (MC)	upper (UMC) omanikud, direktorid, inimesed päritud varandusega (wealth) middle (MMC) spetsialistid, täidesaatvad direktorid/ juhatajad (executive manager) lower (LMC) pool(semi)professionaalid, madalamad direktorid
WORKING CLASS (WC)	upper (UWC) madalamad (upper) ametnikud, haritud käega töötajad middle (MWC) poolharitud (semi-skilled) käega töötajad lower (LWC) harimatud töölised, hooajatöölised

Kõrgklassi inimesi (eriti suure varanduse ja privileegidega) ei vaadata, sest neid on väga vähe ja nad ei allu oma keelelises käitumises standarditele.

Algul püüti teha klasside jaotust väga formaalseks ja täpseks. See oli kooskõlas 1960. aastate sotsioloogia formaliseerimise tendentsiga. Hiljem leiti, et tegelikult jäävad piirid ikka osalt intuiitiivseks. Osalt selle tõttu on hiljem tegeldud palju enam ühe kihi sees olevate keeleliste varieerumistega, mis seostuvad nt sotsiaalsete võrgustikega või sellega, et me kõneleme eri inimestega erinevalt.

Klassid ja keelelised markerid

Uurijad on püüdnud leida erinevaid keelelisi markereid, mis seostuvad klassidega (*class markers*). Mingid keelevariaabli variandid on kasutusel enim kõrgklassi kõnelejatel ja teised madala klassi kõnelejatel. Vahepealsete klasside kõnelejad kasutavad neid vahepealse sagedusega või vahepealseid variante ehk toimub klassistratifikatsioon (*class stratification*).

Klassimarkerid tekitavad suhtlusbarjääre ning mõjutavad meie keelelist käitumist. Me hindame ikka ühte kihti kõrgemalt kui teist ja üldiselt kipuvad inimesed tahtma liikuda kõrgemasse kihti. Keel reedab tõusiku või esimese põlve kõrgkihtlase.

Samal ajal suhtlevad eri kihtide inimesed tegelikult pidevalt omavahel, kasvõi kauplustes vms kohtades. See põhjendab, miks klassimarkerid on statistilised kvantitatiivsed, mitte teravate piiridega, kvalitatiivsed.

Sotsiaalseid piire võib võrrelda territoriaalsete piiridega. Ka siin on olemas erinevad variaablid, mille puhul saame piiridest kõnelda. Need variantide piirid on analoogilised territoriaalsete isoglossidega. Samuti saab näha, et eri variaablite antud piirid ei lange täpselt ühte ja et osa variaableid annab teravama piiri, osa aga sujuvama piiri. Variaablite ühendamisel peaks olema võimalik leida sotsiaalmurrete piire, kohti, kus eri variaablid enam kokku langevad. Neid piire pole siiski tõmmatud. Miks?

- klassi mõiste on osutunud üsna uduseks. Ta on palju udusem kui territoriaalne paiknemine;
- on uuritud väga väheseid variaableid;
- variaableid on uuritud eri kohtades. Teisisõnu: saame öelda, et kohas X on sotsiaalsed variaablid sellised, nende isoglossid sellised ja piirid kihtide vahel sellised. Kuid teises kohas võib olla teisiti. Ilmselt ei saa neid üle kanda, sest ühes kohas on ühed variaablid, teises teised ja piirid on kah erinevad. Samuti on ühes kogukonnas olulised ühed piirajad ja teises teised;
- sotsiolingvistikas pole tegelikult püütud teha sellist uurimist, nagu dialektoloogias, st uurida mingit sotsiolekti väga põhjalikult, uurida kõiki variaableid ja sõnastada selle põhjal vastava kihi sotsiolekti erijoonte kogumid/normid analoogiliselt kohamureete erijoonte kogumitega. Pigem on püütud teha suuremaid teoreetilisi hüpteese ja üldistusi leitud varieerumise põhjal, st püütud olla teoreetiline keeletadus, mis toetub empiirilistele andmetele.

Vaatamata eelnevale saame välja tuua mõned üldistused, mis on olulised ka eesti sotsiolektide analüüsi taustaks:

- keelelised erinevused on rühmade, mitte üksikisikute vahel Ei ole võimalik ennustada, kuidas kasutab keelt konkreetne üksikisik, kuid on võimalik ennustada, kuidas kasutab seda mingi sarnaste sotsiaalsete tunnustega inimrühm;
- on olemas sotsiolektid ja sotsiaalsed aktsendid. Enamik leitud sotsiaalselt varieeruvaid keelelisi jooni on häälduslikud, st erinevus on selles, kuidas inimrühmad hääldavad teatud häälikuid (nt kas, millal ja kui palju hääldavad sõna alguses *h-d*);

- samas grammatilised variaablid markeerivad sotsiaalset stratifikatsiooni teravamalt kui hääldusvariaablid. Suurem osa grammatilisi variaableid töötavad klassimarkeritena;
- sotsiolektide piirid on eelkõige kvantitatiivsed, st erinevad rühmad ei erine mitte selle poolest kas nad kasutavad või ei kasuta mingit keelelist joont, vaid selle pollest, kui sageli ja millistes tingimustes nad seda kasutavad. On uuritud ainult mõningaid variaableid ja nende piirid tavaliselt ei kattu. Seega: sotsiolektid pole sirgete piiridega nähtused vaid moodustavad kontinuumi, eriti kui võtta arvesse mitmeid variaableid;
- kõrgem klass kaldub kasutama enam normikeelt ja normihääldust;
- selge piir on ikkagi tööliklassi ja keskklassi vahel, erinevused nende sees on pisikesed;
- sotsiolingvistilised variaablid on tundlikud mitte ainult makrosotsiaalsete omaduste suhtes nagu sugu või klass, vaid ka mikroomaduste suhtes (sotsiaalne võrgustik). Oluline on, mil määral inimene kuulub teatud sotsiaalsesse võrgustikku või gruppi;
- sotsiaalne varieerumine on tihedas korrelatsioonis stiililise varieerumisega: kui lingvistiline variaabel omab klassilist erinevust, siis kõrgemate klasside kasutatud variant omab kõrgemat staatust või prestiizi. Selle tulemusel püüavad kõik kihid situatsioonides, kus tähelepanu on keskendatud enam keelele, kasutada kõrgema staatusega variante (tavaliselt normikeelt);
- samal ajal on olemas seosed kohamurrete ja sotsiolektide vahel: mida madalam sotsiaalne kiht, seda enam on inimese keeles regionaalseid jooni. Suurem osa regionaalseid erijooni on leitavad sotsiaalse skaala alumisest otsast.

Sotsiaalne mobiilsus (*Social mobility*)

Üks sotsiolingvistika lähtekoht on olnud arusaam, et inimene tahab tõusta oma klassist kõrgemale ja et kõrgem on prestiizne. Need on ülespoole liikujad (*upwardly mobile*): kõnelejad, kelle isa oli madalama staatusega kui nemad või kes on ise tõusnud oma töös kõrgemale staatusastmele ja kumbki ei olnud madalam kui varasem.

On oluline uurida selliste inimeste keelelist käitumist. Tavaliselt ei vaheta inimesed, kes on tõusnud oma klassist kõrgemale mitte klassimarkereid, vaid lisavad teatud variaablite sagedust, et nende jutt kõlaks enam selle klassi jutu moodi, kuhu nad tahavad kuuluda kui selle klassi moodi, kust nad tahavad lahkuda.

Teiseks, sellised inimesed kasutavad vähem mittestandardseid variante kui nende lähteklass, aga ka vähem kui see kiht, kuhu nad püüvad. Teisisõnu, nad on eriti

normikeelsed. Normivormid, hääldus ja sõnad omavad avalikku prestiiži, sest nad on kuulutatud õigeteks ja nad annavad nende kasutajatele kõrge staatuse.

See aga teeb raskeks seletada, miks madalad vormid ikkagi säilivad ja neid lausa hinnatakse. Võib eeldada, et ka mittenormilistel vormidel on olemas varjatud või vähemalt vähem avalikult tunnustatud prestiiž, mis paneb nende kasutajaid neid jätkuvalt pruukima. Varjatud prestiiž (*covert prestige*) viitab positiivsetele konnotatsioonidele, mis on mittenormilistel või muidu madala staatusega vormidel paljude kõnelejate jaoks. Selline varjatud prestiiž annab kasutajatele kohaliku seltskonda kuuluvuse staatuse ning osutab, et neil on sellised omadused nagu sõbralikkus ja lojaalsus.

3.2. Sotsiaalsed suhtlusvõrgustikud (*Social networks*)

Sotsiaalne võrgustik viitab keerukale suhete võrgule, mis seob inimest teistega otseselt või kaudselt sõpruse, suguluse, naabruse, ühise töökoha ja sealt tekkinud sotsiaalsete suhete kaudu (vt nt Milroy 1980). Võrku iseloomustab tugevus (*network strength*), mis viitab võrgustiku tugevusele ja mitmetisusele (*dense and multiplex*).

Tugevuse määrab sidemete hulk indiviidide vahel (kui palju inimesed rühmas üksteist tunnevad). Mitmetisuse annavad sidemete sisu või liigid. Mitmetisus seostub sellega, et inimesed võivad olla rühmaga seotud enam kui ühe sideme kaudu (nt on nii töökaaslased kui sõbrad). Konkreetsete suhete liigid tehakse iga uurimuse jaoks, kuid mõned olulised on korduvad: sugulus, töökohasuhted, elukohtade lähedus, sõpruskonnad. Aga neid võib konkretiseerida, nt osalemine kambas, riietumise stiil, ühistes pisikuritegudes osalemine, ühine pub, kohalikud üritused (mängud, koristustööd).

Võrgustik on mikrotasandi suhe. Klass ja selle uurimine on makrouurimine. Võrgustiku mõju konkreetse inimese käitumisele on vahetu, otsene, erinevalt klassi mõjust, mis on kaudne.

Ka siin saame välja tuua mõned üldised järeldused, mis peaksid olema olulised ka eesti keele tarvis:

- inimesed piiravad oma keelekasutust vastavusse oma võrgu normidega. Mida tihedam on inimeses suhe võrguga, seda sarnasem on nende keelekasutus, selles on vähe varieerumist. Mida hõredam on inimese side võrkudega üldse ja inimene, kes kuulub võrku, milles on vähem ja nõrgemad sidemed, seda vähem ühtivust, kooskõla (*conformity*) näitab see inimene suletud võrgu normide suhtes;

- paremini võrkudesse integreeritud inimesed kasutavad kõige sagedamini keele regionaalseid variante. See pole üllatav, kuid näitab selgelt, et faktorid, mis on niiöelda allpool sotsiaalset klassi, sugu, vanust, võivad olla keelekasutuse ja dialekti determinandid. St kaks inimest võivad olla makrotasandil samasugused, kuid kasutada eri dialekti, sest nad kuuluvad erinevatesse võrgustikesse;
- inimesed on keeleliselt mõjutatud palju enam nende sotsiaalsete võrkude liikmete keelest, kuhu nad kuuluvad, kui kellegi teise keelest;
- inimesed, kes on sotsiaalsesse võrku hästi integreeritud, kasutavad teiste omadustega keelt kui need, kes on grupi perifeerias, sest grupi mõju on viimastele väiksem. Perifeersetes isikute (*lame*) keeleline käitumine on vähem regulaarne, sest see on vähem tähelepanu fookuses kui rühma tuumliikmete kõne;
- oluline erinevus oli meeste ja naiste vahel. Mehed kasutavad enam võrgu keelelisi tuumvariante. Seletus on selles, et meeste võrgus on enam sidemeid, kuna nad käivad naistest enam töö koostöö teiste võrgu liikmetega ja see annab ühe lisaside juurde. Seal, kus sellist suuremat tihedust pole, kasutavad naised ja mehed tuumvariante suhteliselt enam;
- suhted võrgustike ja teiste sõltumatute piirajate vahel on klassiti erinevad: inimesed klassihierahia keskosas peavad üleval nõrgemaid võrgusidemeid kui tölisklass või kõrgklass. Viimased kalduvad koonduma oma naabruse ümber alates pubidest kuni töökohtadeni. Keskklass on kõige mobiilsem ja kõige amorfsem. Nad kohtuvad harva töökaaslastega väljapool tööd, elavad hajali, elavad harvem oma lapsepõlve kodus või selle lähedal.

3.3. Keel ja sugu (*sex, gender*)

Oluline keelekasutuse mõjur on inimese sugu. Seda on uuritud väga erinevates keeleuurimissuundades ja mitte ainult kvantitatiivses sotsiolingvistikas. Palju on uuritud antropoloogilises lingvistikas, sest mitmetes traditsioonilistes kultuurides on eurooplase jaoks vägagi kummalised suhted meeste ja naiste keele vahel. Ja viimastel aastakümnetel on seda uuritud palju mitmesuguste feministlike teooriate raames või ka laiemalt soouuringute raames (*gender studies*).

Sotsiaalses mõttes on naiste ja meeste keelelises käitumises mitmeid erinevusi, milles eriti oluline on üks: naised kasutavad enam kõrgema staatusega, kõrgema prestiižiga

keelevariante kui mehed olenemata variaablist. See paistab olevat kõige püsivam tulemus, mis on leitud sotsiolingvistilistest uurimustest industriaalsetes lääneriikides. Nimetatakse seda tavaliselt *sex/prestige pattern* (Hudson 1996: 193).

Probleeme tekitavad juhud, kui naised saavad vähem haridust kui mehed (haridus annab prestiizete vormide oskuse), kuna siis on naistel väiksem juurdepääs kõrgemalt hinnatavatele vormidele. Teiseks, naised on innovaatilisemad, võtavad kiiremini omaks keelelisi uuendusi. Seetõttu, kui uuendus läheb prestiize vormiga vastuollu, võib mõnikord olla naistel pretsiizivorme vähem, sest nad eelistavad uuendusi. Seega on see üldistus kehtiv stabiilsete variaablite kohta (Labov). Kolmandaks: variaabel peab olema tundlik sotsiaalse klassi suhtes. St kõrgemad klassid peavad kasutama standardvarianti enam kui madalamad.

Kokku: igas ühiskonnas, kus naistel ja meestel on võrdne juurdepääs normivormile, kasutavad naised iga stabiilse sotsiaalselt stratifitseeritud variaabli normivariante rohkem kui mehed (Hudson 1996: 195). Samasugune sooline erinevus on leitud olevat juba laste kõnes.

Lisaks sellele universaalile võib märkida ka mõningaid muid meeste ja naiste keelelisi erinevusi:

- naised sobituvad uude keelelisse keskkonda minnes kiiremini sinna sisse, mehed säilitavad enam vanu keelelisi jooni (murdejooni, sotsiaalseid jooni);
- keskklassi naised tegutsevad normikeele poole suunduvate muutuste heaks, töölismehed juhivad neid muutusi, mis viivad standardvariantidest eemale;
- sotsiaalarühm mõjutab meeste kõnet enam kui naiste oma;
- vanad naised kipuvad säilitama murret, samal ajal kui nooremad naised just veavad keelelisi innovatsioone.

3.4. Keel ja vanus

Inimesed jagunevad vanuserühmadesse (lapsed-noored-keskealised-vanad-raugad). Vanus seostub nii füüsiliste erinevustega kui ka erinevate sotsiaalsete rollidega ja seostega inimeste vahel (üks asi, mis nt muutub on hääle omadused. Vananedes hääle madaldub, muutub kileduse skaala jms. See pole meile siinkohal oluline). Sotsiolingvistikas on Labov pakkunud välja suulise keele täieliku omandamise kuus etappi:

- baasgrammatika lapsepõlves, normaalselt vanemate mõjualusena

- vernakulaari omandamine ca 5.-12. eluaastani, oma sõprusrühma mõjualusena koolis ja naabruses;
- sotsiaalse taju tekkimine ca 14.-15. eluaastaks, mõjuriks kontaktid täisksvanutega. Sealjuures võivad lapsed endiselt olla ka vernakulaarse kamba liikmed;
- stilistilise varieerumise väljakujunemine, mis algab ka umbes 14. eluaastal, aluseks laiemate gruppide mõju naabrusest või keskkoolist kaugemal. Lapsed hakkavad selles eas eristama eri sotsiaalsetes kontekstides statistiliselt erinevaid keelevariante;
- võime kasutada järjekindlat normikeelt kujuneb arvatavasti nooremas täiskasvanueas, mõjuriks jälle laiemad kontaktid töö juures ja ülikoolis;
- täielik keeleomandamine toimub ainult väga vähestel, tavaliselt kõrgema haridusega inimestel, kes on eraldi keelest huvitatud.

Hiljem on näidatud, et baasgrammatika ja vernakulaari faasid ei ole üksteisest eristatavad. Lapsed keskenduvad tugevalt sotsiaalse varieerumise mallidele ja kasutavad ajalooliselt kinnistunud varieerumisemalle. Samuti on näidatud, et lapsed on võimelised stiilinihutusteks enne täiskasvanuks saamist.

Igatahes on selge, et koolilapsed kõnelevad enam kambakaaslaste kui vanemate moodi. Klassikaaslased ja sõbrad on keeleliselt mõjukamad kui vanemad ja õpetajad. Uurimused näitavad ka, et inimesed samast klassist, vanusest ja soost mõjutavad laste keelt enam kui vanemad.

Noorukiiga on liikumine individuaalsuse suunas, oma indiviidi väljakujunemise suunas ja enda eraldamine perekonna tuumast. Sel ajal toimub võitlus vanemate mallidega, sealhulgas keelemallidega. See on omapoolsete alternatiivsete keelemallide loomise aeg, katse markeerida teravat piiri enda ja oma kamba ning vanemate vahel. See on keskne eristaja ja kõige tugevam piir. Seda võime nimetada slängieaks, mis toob omapärase sõnavara. Just släng on keskne eristav keelejoon selles eas. Teisalt toimub keelelise inventari laienemine, sest noored astuvad laiematesse ja keerukamatesse suhetesse maailmaga, nii omavanustega kaugemal kodust kui ka vanemate maailmaga.

Kuid noorterühmad erinevad seesmiselt omavahel. Nii on leitud, et koolilaste rühm, kes on orienteeritud edule, erineb keeleliselt rühmast, mis on orienteeritud meelelahutusele ja mõnule. Nendevaheline erinevus on eeskätt aktsendiline ja sarnane erinevusega kesklassi ja tööliklassi vahel. Esimene rühm on ka nt enam konservatiivne ja viimane enam innovaatiline. Samas aga erineb nende mõlema rühma keelekasutus vanemate omast.

Täiskasvanueas toimub pööre konservatiivsuse suunas. Inimene hakkab seadma endale elus eesmärke ja need seostatakse ka keeleliste hoiakute ja keelekasutusega. Mõned

hakkavad enda ambitsioonidega seostama keelt, st võtavad omaks selle kihi keelemalle, kuhu nad soovivad kuuluda. Keskeast edasi hakkab inimene säilitama oma keelelisi variante ja need näitavad seda, kus ta on olnud.

Seega võiks olla kolm perioodi:

- lapsepõlv kui vernakulaar moodustub pere ja sõprade mõju all;
- noorukiiga, kui vernakulaari normid kalduvad arenema eelmise generatsiooni normidest väljapoole, mõjuriks tihe omavaheline võrgustik;
- noorem täiskasvanuiga, kui algab standardiseerumine, vähemalt neis rühmades, kes töötavad keeletundlikes töökohtades.

4. Keel ja aktsent

Eraldi tuleb kõnelda aktsendist, kuna väga palju klassikalisi sotsiolingvistilisi uurimusi on tegelikult just aktsentide, st häälduserinevuste uurimused ja teiselt poolt, suurem osa leitud sotsiolektilistest erinevustest on aktsendierinevused.

Murrete ajastul on igal murdel oma hääldusviis. Ajapikku tekib keeles tavaliselt üks prestiizne aktsent. Inglise keeles kujunes selleks nt Londoni ümbrus ning Cambridge ja Oxfordi hääldus, mis seostus hariduse, võimu ja mõjuga ühiskonnas. See oli keskajal kohalik hääldusviis, järgnes selle häälduse õpetamine koolides ning hiljem kasutus BBCs ja inglise keele kui võõrkeeke õpetuses. Selliselt kaotas see aktsent oma territoriaalsed ja sotsiaalsed juured ning muutus kasutatavaks üle kogu maa. Lõpuks sai temast nn *Received Pronunciation* (RP). See on mitteterritoriaalne aktsent (*non-localized*), mis pole seotud kindla territooriumiga ja samas on ta hääldusviis, mida kasutavad ühiskonna kõrgemad kihid.

Muud aktsendid säilivad tavaliselt vähem mobiilsetes rühmades ning sellistes, kes pole orienteeritud kõrgharidusele. Selliselt tekib püramiidjas struktuur: mida kõrgemast kihist inimesed, seda enam on nende hääldus ühtne ja selleks on RP; mida madalam klass, seda erinevamad on hääldused, seda kaugemal need on RP-st ja seda enam kasutatakse regionaalseid hääldusmalle.

RP lai levik ja see, et teda kasutavad tüüpiliselt kesk- ja kõrgklass, tagab talle kõrge prestiizi. Seetõttu nimetatakse seda tihti puhas, korrektne, ilus inglise keel. Kuid samas see ei ole normiaktsent. Normiaktsent tähendab, et normikeel seostub ainult normiaktsendiga, et on olemas õigehääldus. Tegelikult võib aga inglise normikeelt (*Standard English*)

kõnelda igasuguse sotsiaalse või territoriaalse aktsendiga. Sama kehtib eesti keele kohta: ei ole olemas normingulist hääldust, kuid on olemas mingid prestiize häälduse alused.

5. Normikeel ja sotsiolektid

Tavaline viis on jagada allkeeled kahte rühma: kodifitseeritud ja mittekodifitseeritud allkeeled. Rahvusvaheline ingliskeelne lingvistika kasutab termineid *standard* ja *nonstandard dialects/variants/languages* (vt Trudgill 1992: 56, 70). Kodifitseeritud keele grammatika (ja vähem ka sõnavara) on standardiseeritud, st välja on valitud teatud keelendid, mis on kuulutatud normingulisteks antud allkeeles. Seega võime jagada keele kaheks pooleks: ühele poole jääb normikeel, teisele poole kõik muud allkeeled, mis pole normikeeled.

Sealjuures näeme, et normikeel erineb ülejäänud allkeeltest põhimõtteliselt: ta on teadlikult konstrueeritud nähtus, sel ajal kui muud allkeeled on spontaanselt arenevad, muutuvad, kujunevad nähtused. Normikeel on keelesüsteem, mis pannakse paigale ja rakendatakse tekstide tegemisel. Muud allkeeled on aga tekstipraktikast välja üldistatud nähtused.

Seoses sotsiolektidega on oluline rõhutada seda, et normikeel ei ole mitte kogu vastav keel vaid ainult üks allkeel teiste kõrval. St teised allkeeled ei ole mitte tema osad, vaid temaga keerukates suhetes olevad erinevad allkeeled.

Teiseks on oluline rõhutada, et normikeel ei ole mitte keel, mida kõik kollektiivi liikmed mõistavad. Normikeelt küll õpetatakse koolis, kuid suur osa inimestest ei käi piisavalt koolis ega õpi seetõttu ka normikeelt korralikult ära (ei oska teha lauseid, kirjutavad ortograafiavigadega jne). Lisaks: normikeel pole hoopiski laialt aktiivselt kasutatav, teda kasutatakse palju kirjas, kuid palju vähem kõnes.

Ka on erinevused selles, mida normikeele valdamise all mõelda. Kui mõelda selle all nõ üldkeelt, siis on selle valdajaid palju. Kui aga mõelda selle all ka keerulisi süntaktilisi konstruktsioone (nn raamatukeel, *bookish*) ning erialakeeli oma terminoloogiaga, mis kuuluvad just nimelt normikeelde, siis on valdajaid väga vähe.

On eri arusaamu, millisele sotsiaalsele rühmale õieti kuulub normikeel. John Joseph leiab, et ta ei ole kellegi emakeel. See on keel formaalsete funktsioonide täitmiseks ja sisaldab keelelisi jooni, mis on õpetatavad alles peale esimese keele omandamist, st peale 4-5 eluaastat. Michael Stubbs leiab, et normikeel on kindla sotsiaalse kihi emakeel: haritud keskklassi oma. Seda vaatekohta jagab hulk lingviste.

II. Eesti sotsiolektid

Selles osas vaatleme lähemalt eesti keele sotsiolingvistilt probleematikat. Suuresti toetume eelnevalt esitatud mõistestikule ja rahvusvahelises uurimises saadud tulemustele, kuid mitte ainult. Lisaks eespool toodud alaosadele peatume eraldi ka slängiprobleemil, millega rahvusvaheline sotsiolingvistika üldiselt ei tegele.

1. Terminoloogia

Eesti keele allkeelte teaduslik süstemaatiline määratlemine on olnud väga juhuslik (vt mõned varased katsed Rätsep 1976; Pajusalu 1992). Praktiliselt on kasutatud mõnda mõistet (*kirjakeel*, *ühiskeel*, *argikeel*, *kõnekeel*, *murre*), kusjuures need on üsna uduselt defineeritud ja praktilises kasutuses pigem intuiitiivsed.

Enim kasutatud mõisted on ilmselt murre ehk dialekt, kirjakeel ja släng.

Kõige tavalisem on, et eesti keel jagatakse esmalt kaheks: murdekeel/kohamurre kui territoriaalselt kitsalt levinud allkeelte kogum, mille vastandiks on mingi laialt levinud allkeelte kogum, mida nimetatakse kirjakeeleks või ühiskeeleks. Sellel poolel on mitmeid eri liigendusi (vt ülevaadet Hennoste 2000), millest tavalisemad on kaks. Erelt jt ning ENE nimetavad kogu seda keelt kirjakeeleks, mis on norminguline keel, mis jaguneb erinevateks stiilideks, mida on eristatud eeskätt kasutussituatsiooni ja normingute järgimise järjekindluse alusel. Stiilide seas on ka argikeel. Karl Pajusalu nimetab kogu selle osa ühiskeeleks ning jagab selle norminguliseks kirjakeeleks ja muuks. Rein Kull nimetab kogu murdevälise keeleosa kirjakeeleks ja jagab selle kaheks: normikeeleks ehk norminguliseks kirjakeeleks ja argikeeleks ehk mittenorminguliseks kirjakeeleks.

Sotsiolekt kui mõiste on olnud kaua kasutusel, kuid lihtsalt mõistena, mida pruugitakse, ilma et sellel oleks kuigivõrd konkreetset kohalikku sisu. Enam on kasutatud mõistet släng, kuid defineeritud seda erinevalt. Nt släng on eesmärgipärane mittenormatiivsus keeles (Loog 1991) või släng on mingile sotsiaalsele rühmale, klassile, ühe ja sama eriala inimestele, sõpruskondadele jne omane mitteametlik kõnekeelne sõnavara (Tender 1994).

2. Mõned eesti keele sotsiolektide kohta tehtud uurimused

Eesti ühiskonna kohta on sotsiolektide uurimusi minimaalselt. On uuritud vaid mõnda üksikut varieeruvat keelenähtust (*-nud/-nd* vaheldumine, *h* hääldamine sõna alguses), lisaks sotsiolingvistilised uurimused Võru murde kohta.

Kvantitatiivse sotsiolingvistika Eestisse toojaks oli praegne Tartu ülikooli professor Karl Pajusalu, kes õppis Labovi juures. Pajusalu juhtimisel on läbi viidud mitmeid projekte ja tehtud uurimistöid (eriti morfofonoloogiliste variaablite kohta). Teine kvantitatiivsete meetodite kasutaja oli Leelo Keevallik, kes on uurinud magistritöö tasemel *-nud/-nd* varieerumist ja sellega seotud sotsiaalseid ja keelelisi mõjureid (Keevallik 1994, 1996). Veel on uuritud bakalaureusetöö tasemel *h* hääldamise varieerumist (Cui 1999).

Sellisel on praktiliselt eesti keele ja ühiskonna kohta puudu suured sotsiolingvistilised uurimused, mis annaksid piisavalt süstemaatilise pildi keele ja ühiskonna suhetest.

Omaette kvantitatiivse sotsiolingvistika haru moodustavad Karl Pajusalu poolt ja tema juhtimisel tehtud uuringud murrete nivelleerumisest ja selle seostest keelekasutajate sotsiaalsete parameetritega. See on suund, mis seostub eeskätt keelemuutuste uurimisega reaalarajas. Pajusalu ise on uurinud Mulgi murde verbimorfoloogia nivelleerumist (1987, doktoritöö 1996) ja koos kaasuurijatega Võru uue murdetava kujunemist (nt Eichenbaum, Pajusalu 2001; Pajusalu, Koreinik, Rahman 2000). Tartu Ülikooli ja Emakeele Seltsi ühise projekti *Eesti murdeainese süvendav kogumine* (1992–1995, juhid TÜ poolt Karl Pajusalu ja Tiit Hennoste, ES-i poolt Mart Meri) raames koguti Võrumaal ja Kihnu saarel erialiste inimeste murdelist kõnekeelt, jälgides senisest täpsemalt kõnet mõjutavaid sotsiaalseid ja situatiivseid faktoreid. Selle töö tulemused on avaldatud mitmes artiklis (Org jt 1994, Pajusalu jt 1999). Lisaks uuriti Leelo Keevalliku juhtimisel Manilaiu saare murdetava assimileerumist (Grigorjev jt 1997).

Erinevate sotsiolingvistiliste eesti keele uurimuste vahekokkuvõtteks võib pidada ajakirja *International Journal of Sociology of Language* eesti erinumbrist (Hennoste toim 1999), mis sisaldab kokkuvõtva sissejuhatuse eesti keele sotsiolingvistilisest arengust ja uurimisest (Hennoste jt 1999) ning artiklid Raimo Raagilt, Ilse Lehistelt, Anna Verschikult, Karl Pajusalult jt, Jüri Viikbergilt, Triin Vihalemmalt ja Leelo Keevallikult.

Leelo Keevallik: *-nud/-nd*

Leele Keevallik uuris oma magistritöös eesti kõnekeele statistiliselt kõige tavalisemat variaablit, nimelt *-nud*-kesksõna kahe põhilise lõpuvariandi *-nud* ja *-nd* kasutust. See variaabel pärineb ajalooliselt eri murdealadelt, kuid on tänapäeval erineva allkeelilise ja sotsiaalse staatusega. *-nud* on normikeelne variant ja kõrgema prestiižiga, *-nd* on argikeelne. Keevallik püüdis kindlaks teha, millised on need sotsiaalsed, keelelised ja kontekstuaalsed tegurid, mis mõjutavad varieerumist. Olulisimad tulemused on lühidalt järgmised:

- rida mõjureid on keelelised (eelneva segmendi häälikud, tüvepikkus jms). Neist on oluline rõhk: rõhuline sõna kaldub olema *-nud*;
- olulisim tegur on situatsiooni formaalsus: formaalses kasutatakse lühemaid variante 8%, argises 40%;
- oluline on ka see, kas sõna on argikeelne või kirjakeelne. Argikeelsetes sõnades esines *-nd* 56%, neutraalsetes 32%, kirjakeelsetes 28%;
- sotsiaalsetest teguritest on olulised kaks: sugu ja vanus. Naised kasutasid lühemaid vorme 29%, mehed 38%. Seega naised on normikeelsemad. Enim kasutab pikka vormi noorem ja keskmine põlvkond, kuid erilist vahet pole.

Kaily Cui: *h* hääldamine

Kaily Cui uuris oma bakalareusetöös teist tuntud variaablit: *h* hääldamist või mittehääldamist sõna algul. Siin on väidetud, et vanades kohamurretes üldiselt *h*-d ei hääldatud (va Võrus ja Hiiumaal Pühalepas). Normikeeles on ta aga üldiselt tunnistatud hääldamist vajavaks, kuigi selget normingut ses suhtes pole.

Cui uurimused näitasid, et ametlikus kõnes esineb pea alati *h*. See oli ka varieerumise kõige olulisem mõjur. Oluline oli ka teksti tüüp: dialoogis esineb *h* 62%, monoloogis 72%. Sealjuures on meestel dialoogis ja monoloogis sama sagedus, naistel selge erinevus.

Sotsiaalsetest teguritest võib välja tuua soo, vanuse ja hariduse. Naised hääldavad 65% *h*, mehed 58%. Lapsed hääldavad 50% *h*, noored (18-40) 68%, keskealised (41-60) 61%, vanad 58%. Vaid vanadel on meestel enam *h* hääldust, muidu naistel. Kõrgharidusega inimestel hääldub *h* 60%, keskharidusega 68%, põhiharidusega 46%. Põhiharidusega

naised hääldavad 32% juhtudel *h*, mehed 54%, keskharidusega naised ja mehed võrdselt, kõrgharidusega naised 78%, mehed 50%. See on eriti suur mõjutaja. Ka oli oluline inimeste sotsiaalne staatus: üliõpilased hääldasid *h*-d 74%, haritlased 62%, teenistujad 60%, õpilased 50%.

Siit näeme, et kõige olulisem on taas situatsiooni formaalsus/mitteformaalsus. Kuid näha on ka, et ka selles osas on naised üldiselt normikeelsemad kui mehed. Muus osas on neid tulemusi küllalt raske interpreteerida.

Pajusalu jt: *-n/-h* kasutus võru keele inessiivis

Pajusalu ja tema uurimisrühm uuris *-n/-h* lõpu kasutust võru keele inessiivis (*mõtsah* / *mõtsan* / *mõtsas*). See uurimus näitab mitte niivõrd sünkroonilist pilti, kuivõrd toimuvat keelemuutust. Olulised tulemused on lühidalt järgmised. Sotsiaalsetest teguritest on olulised vanus, sugu ja haridus:

- *-h*-lõpulisi vorme kasutati vanemas põlves (sündinud kuni 1929) 76%, *-n*-lõpulisi vorme 23%, keskmises rühmas (1939-63) vastavalt 45% ja 44% ja nooremas rühmas 18% ja 72%;
- naised eelistasid *-n* ja mehed *-h* (58/33% ja 38/56%);
- algharidusega informantidel oli 87% *-h* vorme, põhiharidusega 67%, keskharidusega 46% ja kõrgharidusega 22%;
- kirjakeelse *-s*-lõpu (*metsas*) kasutus tõuseb hüppeliselt keskmises põlves (vanem 1%, keskmine 11% noorem 10%) ja vastavalt kasutaja haridusele (alam haridus 1%, põhiharidus 35%, keskharidus 8% ja kõrgem 12%).

Teine rühm tegureid oli situatiivsed: teema, kõnestiil (neutraalne/emfaatiline/vastused), teksti tüüp (narratiiv/dialoog):

- enam kasutatakse *-h* vorme kõneldes oma varasemast sotsiaalsest elust ja oma eluloost. Tänapäeva elust ja probleemidest kõneldes *h* vormide hulk väheneb;
- neutraalses stiilis on üldiselt enam *-h* vorme kui afektiivses. St ebatavalist vormi kasutatakse enam emfaatilises kõnes;
- dialoogis on vähem *-h* vorme kui narratiivis. St narratiiv on enam markeeritud kõneviis kui dialoog.

Kokkuvõtvaid järeldusi

Näeme, et eesti keele sotsiolektide uuritus on minimaalne.

Lisaks võime öelda, et uurimustes on välja valitud väga suur hulk erinevaid keelelisi, situatiivseid ja sotsiaalseid tegureid, mille korrelatsioone keelekasutusega on uuritud. Samas aga pole ükski neist uurimustest orienteeritud sotsiaalsete kihtide ja keelekasutuse seoste väljatoomisele. Pole nt vaadatud erinevusi tööliklassi ja keskklassi vahel, vaid need uurimused on eeskätt olnud talurahva ja haritlaste keele uurimised. Selleks pole olnud kasutada eri klasside ja kihtide keelenäiteid. Põhiosa eesti keelenäidetest ongi talurahva ja haritlaste keel. Puuduvad muud keskklassi rühmad ja pea puudub tööliste keelekasutuse näitestik. Kas on võimalik nende tööde põhjal teha mingeid järeldusi?

Olulisim mõjur eesti keele varieerumisel on situatsioon, mis eristab omavahel kahte stiili/registrit: ametlikud/avalikud situatsioonid on pea ainult normikeelsed, mitteformaalsed ehk argised situatsioonid on normikeelest kaugemal. Samas suunas viitavad ka sõnad, mis kuuluvad rõhutatult argistiili või formaalsesse stiili. Samasse viitab ka teksti tüüp inessiivi lõppude puhul: monoloog on nt *-h* puhul formaalsema keelega kui dialoog. See on kooskõlas nende tüüpilise staatusega. Monoloog on tüüpiliselt formaalsema keele vorm.

Teised olulised sotsiaalsed tegurid on sugu ja vanus.

Naised on ka eesti uurimustes enam normikeele vorme järgivad. Seega järgib ka eesti keeleühiskond üldeuroopalist sotsiolingvistilist universaali (vt eespool). Samuti kehtib eesti uurimustes naiste tugevam seos keeleliste innovatsioonidega. Võru näites naised järgivad enam innovaatilisi vorme (*-n*) kui mehed.

Vanus annab pildi, milles nooremad on normikeelsemad. Keskiga on vähem, kuid veidi enam normikeelne kui vanad. Kõige kaugemal normikeelest on lapsed/õpilased. Kas on asi selles, et noori esindavad eelkõige üliõpilased, kes paistavad olevat kõige normikeelsemad? Igatahes paistab, et normikeelsus tõuseb ja langeb eaga koos. Nooremad ja keskiga on kõige normikeelsemad. Seegi asi on seletuv lihtsalt: lapsed on nõ grupikeelsed ja kalduvad norminguid eitama. Vanad on normikeelest kaugemal, võibolla seeõttu, et toimub variaabli muutus reaajas.

Traditsiooniliselt klassidega seotud nähtustest on eesti uurimustes eraldi välja toodud haridus, millel on samuti tüüpilised seosed varieerumisega: kõrgemalt haritud kihid eelistavad enam normingulisi vorme.

3. Eesti sotsiolektide probleemid

Eespool nägime, et olemas olevad vähesed eesti keele uurimused üldiselt kinnitavad Euroopa uuringutes leitud sotsiolingvistilisi suundumusi ja universaale. Kuid need sarnasused on välja toodavad väga üldisel tasandil. Siinkirjutaja arvates on eesti ühiskonnas ning eesti keele seisundis ja arenemises rida probleeme, mis vajaksid kiiresti sotsiolingvistist uurimist, kuna need erinevad toodud klassikalistest probleemidest.

3.1. Keel ja sotsiaalne klass

Keskne mõiste, mida on püütud seostada keele varieerumisega on klass. Esiteks, klass on kompleksne nähtus, milles on püütud inimesi jagada mitmete parameetrite järgi: tööala, elukoht, haridus, sissetulek jms (vt eespoolt). Teiseks, sotsioloog Ellu Saar (Saar 2001) leiab, et klassi võib vaadata vähemalt kolmel tasandil:

- klass kui struktureeritud ebavõrdsuse näitaja. Struktureeritud ebavõrdsus on seotud positsiooniga võimuhierahias, majandusliku kapitali omamisega, kusjuures erinevused resurssides teevad võimalikuks ekspluateerimise või siis tulenevad nendest erinevad võimalused;
- klass kui prestiiži, staatuse, elustiili peegeldaja;
- klass kui tegelik või potentsiaalne sotsiaalne või poliitiline jõud.

Mida saame öelda Eesti ühiskonna kohta?

Praegu on Eestis kujunenud välja klassid esimeses tähenduses ning on kujunemas teises ja kolmandas tähenduses. Nüüdseks on diferentseerunud klassikuuluvuse alusel hariduse saamise võimalused, palk jne. Sotsiaalse hierarhia ülaosas saab rääkida juba elustiili ja sotsiaalsete huvide mõttes formeerunud klassidest.

Nagu nägime eespool, on klassitunnuseid sotsiolingvistikas püütud võtta kokku kui ühte tervikut. Selle aluseks on asjaolu, et läänemaailmas on need tunnused suurel määral kindlas omavahelises korrelatsioonis: kõrgem haridus tähendab üldjuhul kõrgemat ametit ja suuremat palka jne.

Eestis on selles osas suuri probleeme. Nõukogude ajal ei olnud mingit erilist korrelatsiooni nt ameti, hariduse ja sissetuleku vahel. Kõrgharitud inimesed said vähe palka, töölised palju. Nüüd on hakanud klassierinevused kui elustiilierinevused välja kujunema (rikaste ja

vaeste rajoonid, rikaste eramajad ja vaeste slummikorterid). Kuid siiski ei moodusta Eesti ühiskonnas klassitunnused ilmselt sellist homogeenset võrgustikku nagu Läänes. Meil on nt oluline vahet teha erasektori ja riikliku sektori vahel. Erasektoris töötavatel inimestel on seotud töö, palk ja haridus, riiklikus sektoris on see seotus palju segasem. Omaette probleemi moodustab Eesti ühiskonnas mitmeti ja uduselt tõlgendatud keskklassi probleem. Samas on Eestis oluliseks klassipiiritlejaks ka vanus, sugu ja rahvus. Noored, mehed ja eestlased on saanud palju suuremad võimalused kõrgematesse klassidesse tõusmiseks.

Seega on esimene probleem eesti sotsiolektide uurimustes teoreetiline küsimus, millised tunnuste kogumid moodustavad just praeguses Eestis erinevaid klasse. Alles seejärel saame hakata uurima, kuidas need on seotud keelega.

Klasside väljakujunemist teises ja kolmandas tähenduses takistab tavaliselt sotsiaalne mobiilsus, ehk liikumine ühest klassist teise. Euroopas ja USAs on sotsiaalse mobiilsuse suurendamine olnud oluliseks ühiskonnaelu strateegiaks, sama oli teatud mõttes ka Nõukogude Liidus, kus eelistati nt ülikooli vastuvõtmisel tööliste lapsi, et vältida haritlaste taastootmist.

Eesti tänapäeva ühiskonna üks kindlaid müüte on olnud see, et Eesti Vabariigi taastamine ja turumajanduse väljakujunemine muutis tugevalt klasside koosseisu, ehk tekitas suure sotsiaalse mobiilsuse laine. Asja uurinud sotsioloogide väitel ei pea see aga paika (vt Saar 2001). Nad väidavad näiteks, et vaid viiendik töölistest liikus kõrgemasse klassi ja veel vähem professionaale ja mänezere kukkus tööliste sekka.

Siit teine probleem: uurida sotsiaalse mobiilsuse ja keele seoseid. Uurida nt seda, kas ja kuidas on sotsiaalne mobiilsus seotud keele ja keelehoiakute muutumisega ja kas on võimalik selliselt nt uurida klassiliikumisi keelest lähtudes. Kui aga juhtub, et ka eesti keeleühiskonnas saame leida mõned keelenähtused, mida saab siduda nt oma kihist kõrgemale püüdmisega, siis oleks võimalik kaardistada ka selliste inimeste ring.

Muuseas, eesti ühiskond on väga hea polügoon sotsiolingvistikliste uuringute jaoks.

Esiteks, tegu on väga väikese ühiskonnaga, millel on lisaks vaid mõned olulised prestiizikeskused (Tallinn, vähem Tartu). See lubab uurida statistiliselt väga suurt protsenti kogu ühiskonnast ja teha selliselt järeldusi, mis kehtivad palju enam kogu ühiskonna kohta kui suurtes riikides tehtud uurimused.

Teiseks, eesti ühiskond on hiljuti olnud tugevas sotsiaalses murdepunktis, mis peab kuidagi peegelduma ka keelelistes muutustes. Ka see annaks olulist lisa maailma

sotsiolingvistilistele uurimustele, kus selliseid murdepunkte pole olnud lihtsalt võimalik uurida, kuna need jäid aega enne sotsiolingvistikat. See aga nõuab kiireid uurimusi, et mitte lasta head materjali käest.

3.2. Keel ja sugu

Keele ja soo kohta on võimalik ka eesti sotsiolingvistiliste uuringute alusel midagi järeldada. Eeskätt saame suure tõsikindlusega väita, et ka eesti ühiskonnas kehtib sotsiolingvistiline universaal, mis on leitud kehtivat vanades Euroopa ühiskondades: ühiskonnas, kus naistel ja meestel on võrdne juurdepääs normivormile (mis tähendab praktiliselt juurdepääsu normikeelt andvale haridusele), kasutavad naised iga stabiilse sotsiaalselt stratifitseeritud variaabli normivariante rohkem kui mehed.

Kuid sellele lisaks oleks vaja uurida naiste ja meeste sotsiaalselt tingitud keelelisi erinevusi ka teiste uurimismeetoditega, mis lubaks leida sugusevahelisi keelelisi mikrotasandi erijooni. See on eriti oluline seetõttu, et eesti ühiskond on sugudevaheliste suhete poolest Lääne-Euroopast erinev:

- eesti ühiskonnas on väga pikka aega olnud naistel meestega võrdne juurdepääs keelelisele haridusele, mis selgitab universaali kehtimist ka meie keeleühiskonnas;
- samas on eesti ühiskonnas naiste ja meeste sotsiaalsed suhted ehitatud palju vanema mudeli järgi kui tänapäeva lääneühiskonnas.

See lubaks ilmselt leida sealsest erinevaid keele- ja sotsiaalsuhete kombinatsioone.

3.3. Keel ja vanus

Inimesed jagunevad vanuserühmadesse. Vanus seostub erinevate sotsiaalsete rollidega ja seostega inimeste vahel (vt eespool).

Eesti keele sotsiaalsete omaduste seisukohast on väga oluline see, et ühiskonna 1990. aastatel toimunud muutumises tekkis terav piir noorte ja vanade vahele. Noori hakati eelistama töölevõtmisel, noortel oli enam karjäärivõimalusi. Noored on omaks võtnud globaalsema teadvuse, arvutisuhtluse, kuid samas ka suhtluse väikestes omaringides. Seega: just praegu on vanuseline keelekihistumine eesti keeles suurem kui kunagi varem. See nõuaks kiiret uurimist.

Teiseks, intuiitiivselt võib väita, et ka noorte seas on toimunud esiteks kihistumine edasipüüdlikeks ja luuseriteks ja samas, praeguse aja nõ elluastujad erinevad tugevalt nendest, kes moodustasid pintsaklipslaste põlvkonna, ehk ühiskonnas edasipüüdlike noorte põlvkonna. Viimaste aastate noored paistavad enam orienteeritud hedonistlikele väärtustele ja mitte kõrgele positsioonile ühiskonnas. Need kihistumised on väga sarnased sellega, mida on uuritud läänemaailmas (vt eespool). Ka meil oleks vaja uurida, kas ja kuidas kajastub selline kihistumine keeles. Kas edule orienteeritud rühmad kasutavad nt konservatiivsemat keelt, enam normikeelt jne.

Samas saame väita, et noorte keelemallistik on üha kaugemal normikeelest ja üha enam ühiskonna kontrolli alt väljas.

Me ei tea, kas ja kuidas muutub praegune noorte rühm vanemaks saades. Kas uues arvutikeskses globaalses suhtlusolukorras muutub noorte keeleteadvus vanemaks saades normikeelsemaks või mitte. Kuidas hakkavad need noored ennast normikeelega suhestama. Jne. Samas pole suure osa toodud probleemide kohta olemas ka muu maailma uurimusi, sest tegu on esimese põlvkonnaga, kelle puhul selline probleem ja situatsioon esile tuleb. See tähendab praktiliselt vajadust uurida noorte keelekasutust, eriti internetis ja nende keelelisi hoiakuid traditsiooniliste allkeelte suhtes. Praegused uurimused lubavad tulevikus teha kontrolluurimusi.

4. Eesti aktsendid

Aktsent tähendab laiemalt nii territoriaalseid kui sotsiaalseid erijooni häälduses. Kitsamalt tähendab see olukorda, kus mingist murdest või sotsiolektist on aja jooksul jäänud alles ainult häälduslikud erinevused muude allkeelte suhtes. Lisaks on olemas prestiizne aktsent, mis seostub ainult normikeelega (vt eespool)

Millised on eesti aktsendid?

Kõigepealt saame öelda, et suurem osa traditsioonilisi eesti kohamurdeid on säilinud tegelikus keeletarvitus üksnes või peaaegu ainult aktsentidena. Sellised on praktiliselt kõik murded peale saarte ja Võru murde.

Kas eesti keeles on olemas ja millisena oma prestiizne aktsent, mida järgivad kõrgemad sotsiaalsed kihid, mida õpetatakse koolis? Kas seda saab seostada mingi traditsioonilise murdealaga?

Seda probleemi on uuritud ja isegi teadvustatud minimaalselt. 1930. aastatel pakkus omapoolseid hääldusjuhised Paul Ariste ja viimastel aastakümnetel on sel teemal kirjutanud ja kõnelnud veidi Einar Kraut (vt Ariste 1939; Kraut 1994, 1998).

Kindlasti saame väita, et võrreldes 1930. aastatega on sügavalt muutunud need hääldusnähud, mille vastu Ariste tollal sõna võttis, kuna need olid tema arvates õigehäälduse seisukohast ebasobivad või valed. Põhiosas olid need saksapärasused, vähem venepärasused, mille taustaks omaaegne saksa ja vene keel kui kõrgema hariduse keeled ja nende kõrge prestiiz.

Tänapäevased õigehäälduse alused ja sellega seotud probleemsed kohad on Kraudi arvates nt järgmised: selge väldete eristamine; klusiilide ja *s* hääldamine mittehelistena; hääldatakse *š*, mitte *s*; sõna algul on kaashäälikud ühekordsed; sõna alguses hääldatakse *h*, mitte *ch* või vene *h*; *v* ei hääldata *f*; palataliseeruvad *l*, *n*, *s*, *t/d* pearõhulise silbi vokaali järel, mitte tagapool ja mitte sõna alguses; diftongid hääldatakse diftongidena, mitte pikkade vokaalidena (*päev*, mitte *pääv*). Lisaks toob ta välja hääldusprobleeme, mis seostuvad eeskätt argisituatsioonide ja kiirkõnega: häälikud ei tohiks redutseeruda, kaduda või madalduda. Õigehäälduse ideaalile lähim on Kraudi arvates tele- ja raadiodiktorite hääldus, seda õpetatakse näitlejatele ja osalt kasutatakse ka avalike esinemiste õpetamises.

Kas me saame ka eesti keeles leida mingi territooriumi, mille hääldus oleks olnud aluseks sellisele aktsendile? Päris täpselt sellist ala olemas ei ole. Saame öelda, et põhiosas on see häälikutelt südaeesti keskosa hääldus. Teisalt on see hääldus osalt määratletud hoopis võõrkeelte hääldusjoonte mõju vastu (eesti keeles pole helilisi klusiile, sõna alguses hääldatakse *h*, mitte saksa *ch* või vene *h jms*).

Milline on selle hääldusviisi seotus sotsiaalsete kihtidega või muude sotsiolektidega seotud piirajatega? Otseseid uurimusi pole selle kohta tehtud, kuid senised muusuunalised uurimused ja kogutud suulise keelekasutuse materjal lubavad suure tõekindlusega hüpoteesida paari asja:

- oluline piiraja on situatsiooni avalikkus/argisus. Avalikus suhtluses kasutatakse väga suures osas prestiizet hääldust (nt hääldatakse sõna alguses *h*, redutseeritakse vähe jne);
- kogutud tekstid ei luba väita, et kõrgema sotsiaalse taustaga inimesed kasutaks enam prestiizihääldust kui muud inimrühmad.

Igatahes vajavad mõlemad hüpoteesid empiirilist kontrollimist.

5. Sotsiolektid ja släng

Sotsiolektide alla paigutatakse tavaliselt ka släng. Mis on släng, pole kuigi selge. Esiteks on kasutusel mitu terminit: släng, argoo, žargoon, erikeel, mille suhted on segased ja eri traditsioonides erinevad (vt terminoloogiast Tender 1994: 293–297). Ka slängi defineerimine on erinev. Küllalt tavaline on siiski tema määratlemine sotsiolektina. Sel juhul on släng mingile sotsiaalsele rühmale, klassile, ühe ja sama eriala inimestele, sõpruskondadele jne omane mitteametlik kõnekeelne sõnavara (Tender 1994). See definitsioon määratleb slängi osalt sotsiolektina kasutajarühma kaudu ja osalt registrina kui argises/mitteametlikus situatsioonis kasutatava allkeele.

Slängi määratlemisest: Tiit Hennoste lähenemine

Samas on oluline, et slängi on vähemalt kolm eri liiki, mille keel, eesmärgid ja kasutus erinevad oluliselt üksteisest:

- sotsiaalsete rühmade erikeel ehk üks sotsiolekt (klassikalisteks näideteks õpilased, üliõpilased, kurjategijad jms), mille abil need rühmad ennast ühiskonna teistest gruppidest eristavad;
- mitteformaalne ametikeel (nt muusikute või arvutiinimeste släng), mis on üldjuhul mitteformaalne terminoloogia;
- släng, mille eesmärgiks on edastatava info varjamine mittepühendatute eest (varaste argoo jms).

Esimene släng kuulub üldkeelde (ja ainult osalt erikeelde), teine ja kolmas aga erikeelde.

Slängil võib välja tuua rea sotsiaalseid eesmärgi:

- grupidadvuse ja grupisisese ühtsuse loomine ja hoidmine, grupi väärtusmaailma väljendamine, selliselt ka enese eraldamine ja vastandamine muudele rühmadele;
  - oma hoiakute väljendamine suhtluses;
  - sotsiaalsete vm hierarhiate kompenseerime (eriti alama, tõrjutu, vähemuse kõnepruuk).
- Slängi väliditakse ülemuse või vanemaga rääkides ja kasutatakse kui tahetakse alluvale või noorele meeldida;
- ka on sotsiaalsel slängil seosed tabuga, keelatus üle olemisega keele abil (ühiskonnas keelatud, palju tõrjutud asjade nimesid, või kompensatsiooniga, vanem, tublim, kõrgem olemisega keele abil.

Ametislängi eesmärk on eelkõige olulise, paljukasutatava sõnavara, eriti terminoloogia suupärastamine. Samuti on ta vajalik, kui vastav terminoloogia üldkeeles on puudulik või välja kujunemata. Omaette ametislängiga on tegu, kui teda vajab ja kasutab korporatiivne rühm, mille rituaalid vms vajavad omaette terminoloogiat, mida pole tarvis väljaspool rühma (nt üliõpilaskorporatsioonide rituaaliterminologia). Ametisläng läheb mõnikord aja jooksul üle tavaliseks üldkasutatavaks terminoloogiaks (nt ajakirjanike sõnavara, arvutisõnavara). Tavaliselt võetakse uurimisel malliks sotsiaalne släng, eelkõige koolilaste/noorte oma.

Samas pole selge, millisel sotsiaalsel alusel eristada slängisõnavara muudest igapäevaelus kasutatavatest sõnadest. Klassikaliselt on olulised olnud kasutajate marginaalne positsioon ühiskonnas ja sõnavara kiire muutuvus. Kuid neist on liiga tihti võimatu kõnelda. Nt on selge, et arvutislängi loojate positsioon ühiskonnas on vägagi kõrge ja on näidatud, et erislängi kuuluvad sõnad ja väljendid võivad põlvkondi käibel püsida (nt õppeainete nimetused, Tender 2000). Ainus järele jääv selge kriteerium kipub olema kasutuse kitsus. Nii on termini kasutus pigem traditsioonidele toetuv.

Mille poolest släng ja klassikaline sotsiolekt erinevad? Keele poolelt vaadatuna on erinevus selles, et släng on üldjuhul ainult sõnavara, sotsiolekt aga võib olla kogu keelesüsteemi läbiv. Kuigi, nagu nägime, väljendub tavaline sotsiolekt väga tihti ainult häälduses, olles eeskätt sotsiaalne aktsent.

Praeguse definitsiooni järgi ei ole släng seega kogu allkeel vaid ainult teda muudest allkeeltest eristav osa (nagu murdesõna kirjakeeles). Seega tuleks kõigepealt selgeks teha, mida me slängina defineerime. Võimalusi on kaks:

- släng ongi ainult spetsiifiline sõnavara;
- släng on kindlas situatsioonis kindla inimrühma poolt kasutatav allkeel tervikuna. Sellises kõnes on nagu ikka suurem osa sõnu üldkeelsed ja ainult osa klassikalises mõttes slängis.

Siin on analoogia nt kohamurde defineerimisega. Ka murrete puhul kõneldakse mõnikord murdesõnast või murdevormist ja mõnikord võetakse murde alla kokku kogu keeleüstem, mille puhul suur osa jooni on tegelikult ühised mitmele murdele. Praktiliselt on nt peaaegu kõik murrakute erijooned eesti murretes tegelikult aktsendierinevused. Ja ka suurem osa südaesti murrete vahelisi jooni taandub tegelikult hääldusele. Grammatika on suuresti samasugune (vt Pajusalu jt 2002).

Selline definitsioonivahe ei ole oluline ainult formaalselt vaid ka uurimisülesande püstitamiseks. Kui me piirdume ainult sõnavaraga, siis jäämegi suure tõenäosusega uurima

isoleeritud sõnu. Kui aga võtame slängi laiemalt, siis saaksime keskenduda terviktekstide analüüsile ja vaadata, millest need õieti koos seisavad.

Teisalt, slängi ei kasutata mitte alati, vaid kindlates situatsioonides. Seega on släng teiselt poolt vaadates üks register või stiil. Kui arvestada Trudgilli tehtud eristust registri ja stiili vahel, siis eristuvad kaks slängiliiki väga tugevalt teineteisest (vt eristust eespoolt ja Trudgill 1992: 66). Sotsiaalne släng osutub üheks stiiliks (väga mitteformaalsete situatsioonide sõnavara), erialasläng aga eelkõige üheks informaalseks registriks.

Sõnavara puhul on oluline, et verbaalne släng on eelkõige nimisõnad, ehk olulisim on mingite antud grupile oluliste nähtuste nimetamise funktsioon. Oluliselt väiksema rühma annavad verbid (Loogi Tallinna koolilaste slängisõnastiku alusel arvatuna on nimisõnade/verbide suhe ca 80/20). Kolmanda olulise rühma moodustavad kinnisfraasid, mida kasutatakse rituaalides ehk suhtlussõnad (tervitused, hüvastijätud, käsud, sõim ja hellitused).

Slängisõnavara iseloomustavad mõningad ühised jooned:

- slängis on tegemist sõnavara vormilise või/ja semantilise markeeritusega, st mitteneutraalsusega;
- slängi iselomustab variatiivsus, st sama lekseemi või tähenduse kohta paljude häälikuliste või sünonüümsete variantide olemasolu. Ühel slängismil palju variante;
- osa slängi (eelkõige sotsiaalne ja varjav) on kujundlik (metafoor, eufemism või düsfemism), talle on omane tugev hoiakulisus, hinnangulisus, eriti huumoor või, ironia.

Slängis on olulised need valdkonnad (asjad, kohad, teemad, tegevused jms) mis on vastava kasutajarühma elus olulised, st slängi pole mitte igasugustest leksikaalsetest väljadest. Nii on noorteslängis oluline anda erinevaid nimetusi väljadele tüdruk, poiss, rumal inimene, eri stiili noored, alkohol, joomine, toit, raha, seks, suguelundid, kool/õppeained jm (vt Loog 1991)

Eesti slängi uurimine

Slängiuurimine Eestis sai alguse juba 1920. aastatel üliõpilastöödega ja jätkus läbi nõukogude aja üksikute juhuslike töödega (vt ülevaadet Tender 1994). Uus puhang slängiuurimises toimus 1990. aastate algupoolel. See vaibus küllalt kiiresti ja praeguseni

on slängiuurimine jäänud üksikute autorite pärusmaaks, milles pole välja kujunenud kindlaid suundi, uurimisrühmi vms.

Slängiuurimine on tugevalt seotud slängimaterjali kogumise metoodikaga. Slängi on kogutud sõnade kaupa ilma konteksti ja konsituatsiooni arvestamata. Praktiliselt on selliselt olnud võimalik uurida slängisõnade moodustamise viise ja sõnade kasutuse sagedusi ning koostada slängisõnaraamatuid.

Slängiuurimise üks olulisi eesmärke ongi olnud sõnaraamatute koostamine. Neid on eesti slängi kohta ilmunud tegelikult väga vähe. Nii on ilmunud sõnaraamatud kurjategijate slängist (Maruste 1988, Ilm 1992a), Tallinna kooliõpilaste slängist (Loog 1991) ja noorteslängist (Ilm 1992b).

Viimasel aastakümnel on slängiuurimises tehtud kaks suuremat uurimistööd.

Mai Loog uuris kvantitatiivseid meetodeid kasutades slängisõnade kasutust Tallinna kooliõpilaste kõnes ning võrdles poiste ja tüdrukute sõnavara (Loog 1988, 1992). Sellel teemal kaitses ta ka oma doktoritöö Tampere ülikoolis (Loog 1992). Tõnu Tender on tegelnud eesti slängiuurimise ja slängi ajaloo ja uurinud ka slängisõnade moodustamise põhiviise (Tender 1994). Tema edasine uurimistöö on keskendunud vanglaslängi ja õpilasslängi uurimisele (nt Tender 1996, 2000).

Neile lisaks on ilmunud pisemaid slängialaseid töid, eeskätt diplomi- ja bakalaureusetöödena, mida on enam tehtud Pedagoogikaülikoolis.

Slängiuurimise probleeme

Kuigi võime öelda, et slängi on uuritud enamgi kui traditsioonilises mõttes sostiolekte, on siin mitmeid põhimõttelisi probleeme.

Esiteks, slängi on uuritud praktiliselt ainult isoleeritud sõnadena. Minu arvates oleks kindlasti vaja astuda siit samm edasi ja hakata uurima selliste situatsioonide keelt, kus slängisõnu kasutatakse. See lubaks paigutada need sõnad konsituatsiooni ja konteksti ning uurida slängi samas terminoloogias teiste sotsiolektidega.

Teiseks, grammatika (peale tuletuse) on jäänud slängiuurimisel kolmandajärguliseks. Oleks vaja uurida, kas ja mil määral seda eraldi olemas on või kasutatakse slängi kõneldes argi/kõnekeele grammatikat. Nt tundub siinkirjutajale, et ka intonatsioon on oluline markeeriv tegur.

Kolmandaks, harva on leidnud uurimist mitteverbaalne släng ehk zestid, tätoveeringud, spetsiaalne rõivastusviis jms grupiteadvust kinnistavad ning üldistest mallideks ekspressiivselt ja veidi ülepakutult ning mänguliselt erinevad mitteverbaalsed nähtused (nt ülilaiad rebadel püksid vms) (vt nt kurjategijate kohta Maruste 1988).

Neljandaks, erinevalt vana aja noortekampadest, mille omakeel levis vaid väikeses rühmas ja kadus koos rühma lagunemisega, on uuel noortekeeel tänu arvutitele üle-eestiline levik, mis tähendab ka selle suuremat võimu ja kindlamat püsimist. Lisaks: noorte keelelist omapära toetab juba selgelt massimeedia (raadiosaated, portaalide keelekasutus, muusikaajakirjandus jms). Meil puuduvad eesti keele kohta uuringud, mille poolest erineb laste ja noorukite keel täiskasvanute omast.

Viiendaks, ka erisläng levib tänu arvutitele palju laiemalt kui varem ning vajab seetõttu uurimist, millised on tema seosed muude allkeeltega ja tema mõjud keelemuutustele.

6. Sotsiolekt ja murre

Oma kohamurre oli 19. sajandil ainus eesti allkeel, mida kõik eestlased valdasid. Sealjuures on aga selge, et kohamurded pidid jagunema ka sotsiolektideks. Mingeid uurimusi selle kohta olemas ei ole ning pole ka tagantjärele võimalik teha. Võib küllalt suure tõenäosusega hüpoteesida, et tegu oli eeskätt sotsiaalsete aktsentidega.

Aja jooksul tulid murrete kõrvale teised allkeeled, mis olid levinud laiemal territooriumil ja millel oli kirjalik vorm. Sellega koos hakkasid kohamurded aeglaselt nivelleeruma.

Eestis hakkasid tekkima tugevad sotsiaalsed eeldused traditsiooniliste dialektide kadumiseks 19. sajandi teisel poolel. Sel ajal sündis eestlaste kui rahvuse ühisidentiteet, mis nõrgestas lokaalse identiteediga seotud dialekte. Laialt hakkas levima kirjalik kultuur (ajakirjandus, ilukirjandus jne), mis seostus kirjakeelega. Kiiresti arenes rahvakoolide võrk.

1860. aastatel said talupojad võimaluse vabalt liikuda. Suurenes ka sotsiaalne mobiilsus, st ameti ja elulaadi vahetamise võimalus, mis soodustas talupoja laste muutumist töölisteks, väikekodanlasteks, haritlasteks jne. Samal ajal algas ka eestlaste kiire linnastumine, millega on seotud ka sotsiaalne diferentseerumine ja mobiilsus. Samuti hakkas sellal vana rahvakultuur linna- ja industriaalkultuuri mõjul muutuma.

Seega olid 20. sajandi alguseks olemas kõik olulised tingimused kohamurrete nivelleerumiseks. 20. sajandi algupoolel hakkasid lisanduma teadlikud murrete kadumist

soodustavad aktsioonid (teadlik kirjakeele korraldus, avaliku elu muutumine 1920. aastate teisest poolest tugevalt normikeelseks, 1930. aastatest otsene murretevastane võitlus, mis sai hoo sisse eriti Stalini ajal ja tipnes 1960. aastatel). Nende tegurite mõjul on traditsioonilised murded 20. sajandi jooksul valdavalt kadunud.

Mis tuleb traditsiooniliste kohamurrete asemele? Tavaline on, et koha asemel hakkab linnastunud inimeste allkeeli eristama sotsiaalsete tegurite võrgustik ja tekivad sotsiolektid. Lisaks jäävad traditsioonilistest murretest alles häälduslikud erijooned ehk aktsendid. Võimalik on ka uute regionaalsete allkeelte teke laiema piirkonna vana murdekeele põhjal. Mis on toimunud eesti keelealal?

Kindlasti on jäänud alles eri murretest pärit aktsendid (nt läänemurde suur redutseeritus, kirderanniku teise ja kolmanda välte eristuse puudumine jms, vt ka eespool). Karl Pajusalu on hüpoteesinud (Pajusalu 1992), et endiste kohamurrete asemele on tulnud laiemad keelelised areaalid, uued regionaalsed murded, kuid empiirilised uuringud selles osas puuduvad. Samuti puuduvad korralikud uuringud selle kohta, millised sotsiolektid on tulnud murrete asemele.

Teisalt on oluline sotsiolingvistiline probleem selles, mismoodi murre nivelleerub ja sureb? Mis kaob enne ja mis pärast? Mis iseloomustab nivelleeruvat murret? Siin on olemas rida küllalt universaalseid tendentse:

- vanade vormide hulk väheneb;
- kõige kiiremini taanduvad kitsalt levinud spetsiifilised murrakujooned, kauem säilivad vastaval murdealal laiemalt levinud vormid (nt üldlõunaeeetilised vormid);
- aktsent säilib kõige kauem. Üks põhjus on see, et kui eri rühmad suhtlevad omavahel, siis püüavad nad loobuda sellistest erijoontest, mis takistavad vastastikust arusaamist. Need on eelkõige sõnavaras ja grammatikas. Häälduserinevused takistavad arusaamist väga vähe;
- vanu vorme säilib enam neis nähtustes, mis on analoogilised normikeelele lähedaste murdevormidega (nt lõunaeeesti põhjaeestiga sarnased vormid);
- kadumise faasis on tavaline eri päritolu vormide ja formatiivide esinemine kõnelejatel paralleelselt, kusjuures kõik idiolektid erinevad mingil määral üksteisest;
- võõrad formatiivid kohandatakse algul oma murde häälikusüsteemi, hiljem aga võetakse üle ilma kohandamata.

Sellisel võib nt olla kahe põlvkonna keele murdelisus suhteliselt sarnane, kuid siis on nooremas põlves vähem kitsalt murrakuomaseid malle ja murdevõõraste mallide hulgas enam neid, mis ei sobi murraku häälikusüsteemiga kokku. St algul kaovad kitsalt

murrakuomased vormid ja seejärel tuleb uus tase, kus mittemurrakulisi vorme ei kohaldata enam murraku häälikusüsteemiga.

Murrete nivelleerumist on uurinud eeskätt Karl Pajusalu ja tema kaastöölised, kasutades kvantitatiivse sotsiolingvistika meetodeid. Uurimisobjektiks on olnud Mulgi ja Võru murre (vt konkreetseid tulemusi eespoolt). Kuid ka siin oleks vaja jätkata uurimusi nt saarte murde põhjal.

7. Keel ja tema tulevik

Sotsiolingvistikulised uuringud on olulised ka keele tuleviku suhtes. Sotsiolektide uurimine annab meile teavet selle kohta, millises suunas keel muutub. Sealjuures on oluline nii nõ tavaline sotsiolekt kui ka släng. Samas on selge, et mitte kõik eri rühmades tekkinud innovatsioonid ei märgi suuremat, laiemalt levivat keelemuutust. Tuleb uurida

- kes seda muutust kannab,
- kuidas muutus toimub.

Muutuste uurimine omakorda lubaks teha teatud prognoose nii keele üldise arengu kohta kui ka eri kihtide keelelise arengu kohta.

Samas on oluline ka slängiuurimine. Esiteks, ametisläng on alati andnud ja annab ka tulevikus palju materjali terminoloogia tarvis. Teiseks, sotsiaalne släng on alati olnud keelde uue sõnavara tooja, innovatsioonide kandja. Eriti oluline on see tänapäeval, kus släng imbub aeglaselt kuid kindlalt avalikku kirjalikku suhtlusse, mida on traditsiooniliselt peetud kirjakeele/normikeele pärsumaaks (nt pehme ajakirjandus, ilukirjandus).

Teine suur probleemirühm seostub praeguse eesti keele õpetusega muulastele. See on endiselt ühemõtteliselt normikeelekeskne. Nii on tekkinud olukord, kus vene noored leiavad, et keel, mida nad õppisid koolis, on täiesti erinev sellest keelest, mida nad kuulevad. See tähendab ka olukorda, kus eesti keelt õpikust õppinud noored ei oskagi kasutada sotsiolingvistikulisi markerreid korralikult. Nii võivad nad aga määratleda end keele kaudu sotsiaalselt väärt ja anda enda kohta vääraid sotsiaalseid signaale. Selle probleemi lahendamiseks on oluline uurida just argisituatsioonide keelekasutust, sealjuures nii eesti argisuhtlust kui ka eesti-vene argisuhtlust ja eestivene argisuhtlust.

Kolmas probleem on seotud võõrkeelte mõjuga mõjuga eesti keelele. See puudutab eeskätt vene ja inglise keelt. Inglise keele mõjust on küll palju räägitud, kuid suurem osa probleemistikust on ebaselge. Siin on sotsiolektide seisukohast olulised kaks küsimust:

- milles inglise keele mõju ikkagi seisneb (sõnavara? süntaktilised mallid?);
- millistes sotsiaalsetes rühmades ta levib? Eesti keele tuleviku seisukohast on väga erineva mõjuga see, millistes sotsiaalsetes rühmades inglise keele mõju esineb. On selge, et pretiizemate rühmade inglise laenud levivad ja kinnistuvad eesti keeles palju suurema tõenäosusega kui väheprestiizete rühmade laenud. Meil puudub pilt selle kohta, millised laenud millistes sotsiaalsetes rühmades esinevad.

Vene keele poolest on oluline asjaolu, et eesti keele oskus noorte eestivenelaste hulgas süveneb. Sealjuures aga ei ole nende poolt kõneldav eesti keel kindlasti samasugune kui emakeelsete eestlaste keel. Seda on näidanud selgelt nt inglise keele rahvusvahelise kasutuse uuringud. Samas võib hakata võõrkeelsete inimeste keelekasutus eesti keelt mõjutama. Kas ja millises suunas see mõju võib tulla, saab uurida ainult sotsiolingvistiliste uurimustega. Nt saaks nende abil kontrollida Martin Ehala palju poleemikat tekitanud hüpoteesi selle kohta, et eesti keel lihtsustub. See on aga väga oluline riigi keelepoliitika seisukohast.

8. Normikeel ja sotsiolektid

Eesti lingvistikas ei ole üldiselt tarvitatud sõna, mis vastaks rahvusvahelisele terminile *standard language*. Tavaliselt on eesti lingvistikas piirdutud kirjakeele sõnaga, mis aga on mõistena vägagi ebamäärane (vt kogumikku Allkeeled, millest leiab eesti terminikasutuse lühikese ülevaate Hennoste 2000 ning kaks tugevalt erinevat allkeelte, sh kirjakeele tõlgendust: Hennoste 2000 ja Kerge 2000).

Kõige lihtsamalt öeldes on eesti keeleteaduses kirjakeelt tõlgendatud traditsiooniliste kohamurrete kaudu. See on keel, mis vastandub kohamurretele ja moodustab nendega kokku terviku, eesti keele. Seega on kirjakeelt tõlgendatud kui kõigile eestlastele ühist keelt, kui sotsiaalsete kihtide ülest keelt, mida kõik eestlased mõistavad. Samas on tavaline, et kirjakeele puhul vaadeldakse kesksena või mudelina kirjalikku keelt, mida kasutatakse avalikus/ametlikus suhtluses ja mis järgib keelelisi norminguid. Teisisõnu, kirjakeelt tervikuna või selle tuuma käsitatakse rahvusvahelises mõttes normikeelena.

Mõnel juhul (nt Rein Kull või Karl Pajusalu) tehakse selgem erisus normikeele ja muude mittemurdelistel allkeelte vahele (vt ülevaadet Hennoste 2000).

Meile on antud juhul oluline see, et käsitus, mille järgi kogu murretest ülejääv keeleosa on vaadeldav normikeelena, on tänapäeva lingvistika seisukohast selgelt ebaadekvaatne. Ja teiseks, käsitus, mille järgi normikeel on kõigile vastava keelekollektiivi liikmetele ühine ja mõistetav allkeel, ei leia mingit tuge maailma sotsiolingvistiliste uuringute poolt. Vastupidi: seal väidetakse järjekindlalt, et normikeel on ühiskonna kõrgemate sotsiaalsete kihtide keelele toetuv allkeel ja suuresti kõrgemate kihtide kasutatav allkeel. Mida madalam sotsiaalne kiht, seda suurem on erinevus normikeelest ja seda heterogeensem on vastava rühma keelekasutus. Madalamad sotsiaalsed rühmad püüavad muuta oma keelekasutust kõrgemate rühmade suunas, kuid mitte ainult ja mitte alati. On olemas ka hoopis vastupidine tendents: hoida nimelt kinni oma kihi keelenormidest (vt eespool). Samuti erinevad oluliselt meeste ja naiste suhted normikeelega (vt eespool).

Teisisõnu: normikeel (ehk eesti keeleteaduses kirjakeel tema tavalisimas tähenduses) on ise üks allkeel. Sealjuures võime teda käsitada nii registrina (kuna teda kasutatakse tavaliselt kindlates situatsioonitüüpides) kui ka sotsiolektina, kuna teda valdavad kindlate sotsiaalsete omadustega inimrühmad. See omakorda lubab meil vaadelda kõiki sotsiolekte samas terminoloogias.

Selline lähenemine aga nõuab keeleteaduslikult vähemalt ühte: normikeele mõiste selgeksrääkimist selle probleemiga tegelevate lingvistide seas ja seejärel selle mõiste selgeksrääkimist keelestrateegia tarvis.

III. Kokkuvõtteks: sotsiolektid ja keelestrateegia

Eelnev ülevaade näitas meile mitut asja.

1. Esiteks, keelestrateegia peab määratlema selle, milliseid keeleteaduslikke uurimusi ja mil määral tuleb järgnevatel aastatel rahastada. Sellest seisukohast on oluline, et rahastamisest ei jääks välja sotsiolingvistilised uuringud. Selleks on rida olulisi põhjusi.

Esiteks, eesti keeleteadus laiemalt ning osalt ka keele ja ühiskonna suhete uurimine on elanud lääne sotsiolingvistikast küllalt erinevas maailmas. Suurem osa rahvusvahelise sotsiolingvistika mõistetest on eesti keeleuurimises (ja siis ka eesti ühiskonna keelelises teadvuses) lihtsalt olematud. See kajastub juba erinevas ja eesti keeleteaduses siinkirjutaja arvates üsna ebaadekvaatses terminoloogias. Seda terminoloogilist ebakindlust on peegeldanud ka keelestrateegia töörühma tegevus. Oleks kindlasti vaja, et vähemalt põhilistes terminites valitseks selgus kahes mõttes. Esiteks oleks ideaalis hea, kui lepitaks kokku ühise terminoloogia kasutamise suhtes. Teiseks oleks vaja defineerida palju täpsemalt kasutatavad allkeeled.

Teiseks, praegu on olemas minimaalselt sotsiolingvistilisi uurimusi eesti keele kohta. Veel enam, needki uurimused ei ole klassikalised sotsiolingvistilised uurimised, mis tegeleks klasside/kihtide ja keele suhetega. Me saame ainult väita, et ka eesti ühiskonnas on välja kujunenud klassid, mis võiksid erineda ka keelekasutuselt. Meil pole praegu teavet selle kohta:

- millised keelelised kihid eesti ühiskonnas välja kujunevad;
- millised keelelised jooned seostuvad Eestis erinevate sotsiaalsete kihtidega;
- kuidas eri sotsiaalsed kihid suhestavad ennast keeleliselt teise sotsiaalsete kihtidega;
- täielikult puuduvad meil uurimused selle kohta, millised on eestlaste sotsiaalsed võrgud, kes ja mil moel sinna kuuluvad ja kuidas need suhted ja seosed on seotud keelekasutusega;
- sellega koos puuduvad teadmised selle kohta, kas ja millised keelelised jooned seostuvad sotsiaalse teadvusega. See aga on väga oluline probleem just keelestrateegia jaoks ja on tugevalt seotud ka keelemuutuse probleematikaga ning keele ja vanuse suhetega;
- meil puuduvad uurimused eri vanuserühmade keele kohta, selle kohta, kuidas esineb ja kuidas muutub eesti keel erinevates vanuserühmades praegusel ajahetkel ja kuidas muutub mingi konkreetse sotsiaalse inimrühma keel tema vanuse muutudes.

Sealjuures oleksid need uurimused olulised ja vajalikud eesti ühiskonna keeleanalüüsi seisukohast aga ka rahvusvahelise keeleuurimise seisukohast. Selleks on vähemalt kolm

põhjust. Esiteks, eesti ühiskond on tänu oma väiksusele väga hea lingvistiline polügoon, mis lubaks uurida suhteliselt palju suuremat osa ühiskonnast kui on olnud võimalik suurtes kultuurides. Teiseks, eesti ühiskonnas praegu väga kiiresti rida muutusi, mis mujal võtsid aega kordi enam ja lõppesid paljuski enne sotsiolingvistikat. Kolmandaks, maailm muutub praegu väga kiiresti ja see vajab uurimist.

Kolmandaks, need uurimused ei ole olulised ainult keeleteadusele vaid ka eesti ühiskonna analüüsiks. Me saaksime leida vastused nt küsimustele:

- kuidas kujunevad inimeste sotsiaalse ja ametialase karjääri võimalused olenevalt sellest, millised keelelised valikud nad enda jaoks teevad (nt kui nad hakkavad nt ignoreerima normikeelt või vastupidi, suhestavad ennast eeskätt sellega);
- kuidas hakkab uues keelelises olukorras käituma ajakirjandus. Juba praegu on nt lehtede ja ajakirjade lugejaskond selgelt kihistumas (nt SI Õhtulehe lugejad kuuluvad enam madalamatesse kihtidesse ja Päevalehe lugejad kõrgematesse). Kas see toob kaasa ka ajalehtede keele muutused, mis omakorda hakkavad võimendama kihtide keelelisi erinevusi.

Neljandaks, loomulikult on need uurimused olulised ka keelestrateegia seisukohast. Sotsiolektiliste uurimuste põhjal on võimalik prognoosida tegelikult eesti keele muutumise suunda, tehes kindlaks, millised sotsiaalsed rühmad mõjutavad tegelikult eesti keele muutusi ja millised reaalajas esinevad sotsiolingvistilised erinevused on nendega seotud, olles seega keelemuutuste kandjad. (Loomulikult võivad keelelised kihierinevused tulla nii väiksed ja teadvustamatud, et see probleemistik ei hakka omama keelestatreegia seisukohast tähtsust. Kuid see on ainult üks hüpotees. Kuidas läheb asi tegelikult, saame öelda ainult peale vastavaid uuringuid.)

Viiendaks, eriti oluline oleks uurida Tallinna keelt ja tallinlaste keelelisi hoiakuid, kuna on küllalt usutav, et just nemad määravad tugevalt eesti keele muutumise suunad. Selleks on otstarbekas luua rühm, milles osaleksid nii Tartu kui Tallinna lingvistid.

Uuringud omakorda eeldavad seda, et meil on olemas sobivad keeleainese kogud ja võimalused neid kogusid koguda. Sotsiolingvistiliste uurimuste jaoks ei piisa tavaliselt klassikalisest keelekorpusest vaid on vaja lisaks koguda materjali just enda püstitatud hüpoteeside testimiseks.

Selliste materjalide kogumine eeldab tavaliselt küllalt suurt kogujate rühma, milleks on kasulik ja mõttekas kasutada üliõpilasi. See aga omakorda eeldab vastavate

uurimisprojektide rahastamist mitmest allikast, et oleks garanteeritud pikem pidev rahastamine tegevusele, mis ei anna otsekohe teaduslikke tulemusi.

2. Keelestrateegia teine probleem on selles, kuidas peaks ühiskond suhtuma erinevatesse allkeeltesse: osa neist vajab arenguks ja kestmiseks rahalist tuge või seaduslikke meetmeid jne. Sotsiolektide seisukohast on siin oluline välja tuua järgmist.

Esiteks, sotsiolektid ei vaja arendamiseks rahalist tuge. Pole võimalik rahaliselt toetades kujundada välja erinevaid sotsiolekte ega ole ka võimalik hävitada neid raha abil.

Teiseks, väga oluline on aga, et riiklik poliitika ei tegeleks ka sotsiolektide allasurumise või hävitamisega, nt keelelise homogeensuse nimel. Seda on vaja rõhutada kahel põhjusel.

Esiteks selle tõttu, et see viib keele ühetasandilisusele ja see omakorda keele kui terviku nõrgenemisele. Teiseks selle tõttu, et Eesti on kuulunud pikka aega dialektivaenulike ühiskondade hulka koos Inglismaa, Prantsusmaa, Poola jms. Dialekte on peetud sellistes ühiskondades valeks keeleks, vigaseks keeleks, vastandina normikeelele, mis on õige, ilus, vigadeta keel. Sellisest suhtumisest tuleb üle saada ja riiklik poliitika ei tohi vähemalt seda suhtumist süvendada.

Kolmandaks, keelestrateegia tegijad peavad endale aru andma, et ei ole olemas ühtegi nõ klassiülest allkeelt. Kõik allkeeled, kaasa arvatud ka normikeel, on alati seotud kindlate sotsiaalsete kihtidega ühiskonnas. Mõne allkeelega allasurumine tähendab ühtlasi selle sotsiaalse kihi allasurumist.

Kirjandus

Üldteosed

- Biber, Douglas 1994. An analytical framework for register studies. – Sociolinguistic Perspectives on Register. Eds. D. Biber, E. Finegan. N.Y., Oxford: Oxford UP. 31–56.
- Biber, Douglas 1995. Dimensions of Register Variation. A Cross-Linguistic Comparison. Cambridge: Cambridge UP.
- Chambers, J. K. 1995. Sociolinguistics Theory. Oxford: Blackwell
- Chambers, J. K.; Trudgill, Peter 1980. Dialectology. Cambridge, NY: Cambridge UP.
- Cheshire, Jenny 1992. Register and style. – International Encyclopedia of Linguistics. Ed. W. Bright. Vol 3. New York, Oxford: Oxford University Press. 324–326.
- Christian, Donna 1992. Social dialects. – International Encyclopedia of Linguistics. Ed. W. Bright. Vol 4. New York, Oxford: Oxford University Press. 3–6.
- Ferguson, Charles 1994. Dialect, register, and genre: working assumptions about conventionalization. – Sociolinguistic Perspectives on Register. Eds. D. Biber, E. Finegan. N.Y., Oxford: Oxford UP, 15–30.
- Hudson, R.A. 1996. Sociolinguistics. Second ed. Cambridge UP.
- Labov, William 1972a. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Labov, William 1972b. Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular. Philadelphia: University of Philadelphia Press
- Milroy, Lesley 1980. Language and Social Networks. Oxford: Basil Blackwell.
- Montgomery, Martin 1995. An Introduction to Language and Society. Routledge.
- Trudgill, Peter 1992. Introducing Language and Society. Penguin.
- Trudgill, Peter 1995. Sociolinguistics. An Introduction to Language and Society. New Edition. Penguin Books.
- Wardhough, Ronald 1996. An Introduction to Sociolinguistics. 2nd edition. Blackwell.

Eesti teosed

- Ariste, Paul 1939. Eesti keele hääldamine. (Elav teadus 92). Tartu: Eesti kirjanduse Selts
- Cui, Kaili 1999. Sõnaalguline h eesti keeles. Bakalaureusetöö. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Ehala, Martin 1998. Eesti keele arenguteid: korporatiivsus vs. avatus. – Keel ja Kirjandus 11, 733–739.
- Eichenbaum, Külli; Pajusalu, Karl 2001. Setode ja võrokeste keelehoiakutest ja identiteedist. – Keel ja Kirjandus 7, 483–489.
- ENE 1989. Kirjakeel. – ENE 4. Tallinn: Valgus. 544.
- Erelt, Mati; Erelt, Tiit; Ross, Kristiina 1997. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Grigorjev, Piret, Leelo Keevallik, Ellen Niit, Leho Paldre, Kristi Sak, Ann Veismann 1997. Kihnu murde assimileerumise mustreid Manilaiul. – Pühendusteos Huno Rätsepale. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Toim M. Erelt, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu. 26–44.
- Hennoste, Tiit (toim) 1999. International Journal of the Sociology of Language 139. Estonian Sociolinguistics. Issue editor Tiit Hennoste.
- Hennoste, Tiit (toim) 2000. Eesti keele allkeeled. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. Tiit Hennoste. Tartu.
- Hennoste, Tiit 1999. Eesti keele arengud: totalitaariast polüloogiasse. – Keel ja Kirjandus 2, 88–96.
- Hennoste, Tiit 2000. Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. Tiit Hennoste. Tartu. 9–56.
- Hennoste, Tiit; Keevallik, Leelo; Pajusalu, Karl 1999. Introduction. – International Journal of the Sociology of Language 139. Estonian Sociolinguistics. Issue editor T. Hennoste, 1–16.
- Ilm, Uno 1992a. Kurjategijate släng. Tallinn.
- Ilm, Uno 1992b. Noorte släng. Tallinn.
- Kask, Arnold 1970. Eesti kirjakeele ajaloost I. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

- Keevallik, Leelo 1994. <nud> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. Univerity of Tartu. (MA thesis).
- Keevallik, Leelo 1996. Maintenance of structured variability. – Estonian in the Changing World. Toim H. Õim. University of Tartu, Department of General Linguistics. 123–132.
- Keevallik, Leelo 2001. New Yorgi kaubamajad ja Mulgi murre ehk millega tegelevad sotsiolingvistid. – Oma Keel 2, 5–11.
- Kerge, Krista 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. T.Hennoste. Tartu. 75 –110
- Kraut, Einar 1994. Hääldus Eesti televisioonis. – Keel ja Kirjandus 11, 660–669;
- Kraut, Einar 1998. Hääldus. – E. Kraut, E. Liivaste, A. Tarvo. Eesti õigekeel. Tallinn: Koolibri. 10–94.
- Kull, Rein 2000. Kas kindel või lagundatud kirjakeel. – Keel ja Kirjandus 1, 1–9.
- Loog, Mai 1988. Soome mõjusid Tallinna noorte keelekasutuses. – Keel ja Kirjandus 2, 3, 83–89, 144–148.
- Loog, Mai 1991. Esimene eesti slängisõnaraamat. Tallinn.
- Loog, Mai 1992. Sanat tyttöjen ja poikien puhessa. Tutkimus Tallinnan koululaisten puhekielesta ja slangista. Opera fennistica linguistica. Tampere.
- Maruste, Rait 1988. Kuritegelik subkultuur tätoveeringutes, žestides, slängis. Tartu: Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts.
- Org Ervin, Reiman Nele, Uind Katrin, Velsker Eva, Pajusalu Karl 1994. Vastseliina Sute küla elanike murdepruugist ja keelehoiakutest. – Keel ja Kirjandus 4, 203–209.
- Pajusalu, Karl 1987. Nivelleeruv murre. Karksi verb. – Keel ja Kirjandus 9, 529–543.
- Pajusalu, Karl 1992. Regional and Social Varieties of Estonian. – Ural–Altaische Jahrbücher. Ural-Altaic Yearbook 64. 23–34.
- Pajusalu, Karl 1996. Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 54. Turku.
- Pajusalu, Karl 1999. Eesti murded ja murderühmad. – Emakeele Seltsi Aastaraamat 43. Tartu: ETA Emakeele Selts. 64–98.
- Pajusalu, Karl, Eva Velsker, Ervin Org 1999. On recent changes in South Estonian: dynamics in the formation of the inessive. – International Journal of the Sociology of Language 139. Estonian Sociolinguistics. Issue editor Tiit Hennoste, pp 87–104

- Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2002. Eesti murded ja kohanimed. Õpik. Toimetaja Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pajusalu, Karl; Koreinik, Kadri; Rahman, Jan 2000. Lõunaeesti keele kasutusest Kagu-Eestis. – A kiilt rahvas kynõlõs. Võrokeste keelest, kommetest, identiteedist. Toim Kadri Koreinik, Jan Rahman. Võro Instituudi Toimõtiseq 8. Võro. 13–37.
- Rätsep, Huno 1976. Lindu tuntakse laulust, inimest keelest. – Keel, mida me harime. Tallinn: Valgus. 116–120.
- Saar, Ellu 2001. Eesti on klassiühiskond. – Eesti Ekspress. Areen, 15. veebruar
- Saareste, Andrus 1932. Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel, 17–40.
- Tender, Tõnu 1994. Eesti släng: olemus ja uurimislugu I–II. – Keel ja Kirjandus 5, 293–297; 6, 346–355.
- Tender, Tõnu 1996. Eesti släng: olemus, uurimislugu, sissevaade vanglaslängi. Magistritöö. Käsikiri TÜ eesti keele õppetoolis.
- Tender, Tõnu 2000. Eesti õpilasslängi muutumisest ajas. Vahekokkuvõte – Eesti keele allkeeled. Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim. T.Hennoste. Tartu. 138–147